

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Petra Očkerl

**Družbeno-prostorski vplivi Evropske prestolnice kulture na
Maribor**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Petra Očkerl

Mentor: Izr. prof. dr. Marjan Hočevar

Somentor: doc. dr. Matjaž Uršič

**Družbeno-prostorski vplivi Evropske prestolnice kulture na
Maribor**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Povzetek

Družbeno-prostorski vplivi Evropske prestolnice kulture na Maribor

V magistrskem delu obravnavam družbeno-prostorske vplive Evropske prestolnice kulture (EPK) na Maribor. Pri tem EPK razumem kot orodje urbane regeneracije, povezane s kulturo. V teoretičnem delu so predstavljeni procesi urbane regeneracije, povezane s kulturo, različne strategije njenega izvajanja, porajajoči se problemi in dejavniki uspeha, ki zagotavljajo dolgoročne učinke in trajnost regeneracijskih ukrepov. V tretjem delu naloge je predstavljen razvoj evropske urbane agende z vidika urbane regeneracije in institut EPK – njegov razvoj, najpogostejši izzivi in potencialni dolgoročni učinki. V empiričnem delu naloge analiziram projekt EPK Maribor 2012. Naprej se posvetim postopku izbire Maribora na nacionalni in evropski ravni in programu, nato pa družbenim in prostorskim učinkom. V prostorskem delu, ki temelji na analizi sekundarnih virov in opazovanja, ugotavljam, kateri načrtovani infrastrukturni projekti so bili uresničeni. Pri analizi družbenih vidikov se poleg sekundarnih virov naslanjam na intervjuje z lokalnimi akterji in ugotavljam, katere spremembe je EPK sprožil v družbenem tkivu. Namen tega magistrskega dela je ugotoviti, kakšne prostorske in družbene vplive je imela Evropska prestolnica kulture, kot vse pogosteje rabljeno orodje urbane regeneracije, na Maribor.

Ključne besede: Evropska prestolnica kulture, urbana regeneracija, povezana s kulturo, Maribor, vpliv, trajnost

Abstract

Socio-spatial impacts of European Capital of Culture on Maribor

The thesis discusses socio-spatial impacts of European Capital of Culture (ECOC) on Maribor. ECOC is perceived as an instrument of culture-led urban regeneration. In the theoretical part, processes of culture-led urban regeneration, various implementation strategies, arising problems and success factors ensuring long-term effects and sustainability of regeneration measures are presented. The third part consists of the presentation of European urban agenda development toward urban regeneration and the institute of ECOC – its development, the most frequently reported challenges and potential long-term effects. In the empirical part, the project of ECOC Maribor 2012 is analysed. The first part focuses on the selection procedure of Maribor at the national and European level and programme. This is followed by an analysis of social and spatial impacts. The spatial part is based on secondary data and observation listing the infrastructural projects planned and outlining whether they were actually implemented or not. The social analysis derives from secondary data and interviews with local actors in order to detect changes in the social tissue triggered by ECOC. The aim of this master thesis is to determine spatial and social impacts of European Capital of Culture on Maribor according to its increasing use as a tool for urban regeneration.

Key words: European capital of culture, culture-led urban regeneration, Maribor, impact, sustainability

Kazalo

1 UVOD	6
2 URBANA REGENERACIJA, POVEZANA S KULTURO	8
2.1 Družbene spremembe in nefunkcionalnosti v mestih	8
2.2 Procesi urbane prenove	9
2.3 <i>Culture-led regeneration</i> / Urbana regeneracija, povezana s kulturo	10
2.3.1 Različne pojavne oblike	12
2.3.2 Zakaj ravno kultura?.....	13
2.3.3 Strategije in taktike urbane regeneracije, povezane s kulturo	14
Paradni projekti	14
Kreativne ali kulturne četrti in grozdi.....	15
Kreativno in kulturno mesto	17
2.3.4 Problemi urbane regeneracije, povezane s kulturo	18
Gentrifikacija.....	18
Čigava in katera kultura, za koga?	19
2.4 Dejavniki uspeha in zagotavljanje trajnosti regeneracijskih posegov in ukrepov	21
3 EVROPSKA PRESTOLNICA KULTURE KOT ORODJE URBANE REGENERACIJE	26
3.1 Urbana regeneracija v politikah in dokumentih EU	26
3.2 Evropska prestolnica kulture	28
3.2.1 Zgodovina in razvoj	28
3.2.2. Izzivi	30
3.2.3 Dolgoročni učinki.....	30
3.3 Primeri urbanih regeneracij skozi EPK.....	32
Glasgow	32
Porto.....	34

4 ANALIZA EVROPSKE PRESTOLNICE KULTURE MARIBOR 2012	36
4.1 Postopek izbire	36
4.1.1 Kandidatura.....	36
4.1.2 Nominacija	38
4.2 Program.....	41
4.3 Analiza prostorskih učinkov	43
4.3.1 Načrti.....	43
4.3.2 Rezultati	46
4.3.3 Učinki	49
4.4 Analiza družbenih učinkov	53
4.4.1 Krepitev neodvisne scene	54
4.4.2 Spremembe kulturne scene	55
4.4.3 Spremembe v odnosu odločevalcev	57
4.4.4 Spremembe v vrednotah	57
4.4.5 Primeri.....	58
CAAP in Tkalka	58
Rajzefiber Biro	58
GT22	59
Participatorni proračun	59
4.5 Ugotovitve	59
5 SKLEP	62
LITERATURA.....	64

1 Uvod

Vse več evropskega in svetovnega prebivalstva živi v mestih, ki postajajo ključna prizorišča družbenega dogajanja. Nenehno se morajo prilagajati novim družbenim razmeram, da ostajajo konkurenčna in privlačna. Urbana regeneracija delov mest, podvrženih degradaciji, kot so stara mestna središča in industrijski predeli, je za mesta, ki želijo ostati zanimiva, neizogibna. Kot univerzalno zdravilo odmirajočih mestnih predelov se v zadnjih dveh desetletjih ponuja urbana regeneracija s pomočjo kulture. Spodbujajo jo evropske politike, evropske nagrade in nazivi, ki jih podpirajo sredstva iz evropskih strukturnih in investicijskih skladov. Takšno orodje je tudi naziv Evropske prestolnice kulture (EPK), ki vsako leto pripade dvema evropskima mestoma. Leta 2012 je poleg portugalskega Guimaresa ta naziv nosil slovenski Maribor.

V magistrskem delu bom institut Evropske prestolnice kulture obravnavala kot orodje urbane regeneracije, povezane s kulturo.

V teoretičnem delu bom predstavila procese urbane regeneracije, s posebnim poudarkom na urbani regeneraciji, ki je povezana s kulturo. Predstavila bom razvoj razumevanja in izvajanja urbane regeneracije ter izpostavila razlike tega koncepta v primerjavi z drugimi oblikami posegov. Nanizala bom različne strategije izvajanja urbane regeneracije, povezane s kulturo. Nazadnje pa se bom lotila tudi porajajočih se problemov urbane regeneracije ter dejavnikov uspeha urbane regeneracije.

V tretjem delu naloge bom nakazala smernice evropske urbane agende ter s tem povezanih politik, ki se navezujejo na urbano regeneracijo. Nato bom predstavila institut Evropske prestolnice kulture – njegov razvoj, izzive, s katerimi se soočajo mesta, ki nosijo naslov, in prepoznane dolgoročne učinke. Predstavila bom dve prestolnici kulture – Glasgow in Porto –, ki sta zanimiva primera EPK z vidika urbane regeneracije, povezane s kulturo.

V analitičnem delu naloge bom obravnavala projekt Evropske prestolnice kulture Maribor 2012. Predstavila bom postopek izbire Maribora na nacionalni in evropski ravni ter orisala program. Analiza je razdeljena na dva dela – obravnavo družbenih in obravnavo prostorskih učinkov. Prostorski del temelji na analizi sekundarnih virov in opazovanja. Pri analizi družbenih vidikov pa se poleg sekundarnih virov (objav v

medijih in znanstveno-strokovnem tisku) naslanjam na intervjuje, ki sem jih opravila sama. Analiza izpostavlja prepoznane spremembe, ki so posledica prestolovanja in predstavljajo potencial za dolgoročne učinke. V zadnjem delu analize podajam primere dobre prakse tako z vidika prostorskih kot družbenih učinkov EPK.

Namen magistrskega dela je ugotoviti, kakšne prostorske in družbene vplive je imela Evropska prestolnica kulture, kot vse pogosteje uporabljeno orodje urbane regeneracije, na Maribor. Podati bom poskušala analitično oceno prostorskih in družbenih sprememb, ki jih je sprožil EPK. Nakazala bom, kateri nastavki, ki se po koncu projekta razvijajo naprej, lahko predstavljajo novo odskočno desko za Maribor.

2 Urbana regeneracija, povezana s kulturo

2.1 Družbene spremembe in nefunkcionalnosti v mestih

Obširna literatura, ki obravnava družbene spremembe in njihov vpliv na mesta, izpostavlja različne vidike. Robson za urbane spremembe pravi, da so posledica »industrijskega prestrukturiranja z namenom povečanja kapitalskega donosa, omejene razpoložljivosti zemljišč in zgradb, objektivne ali subjektivne neprivlačnosti urbanih območij ter družbene sestave urbanih območij« (v Roberts in Sykes 2004, 22). Če torej poskušamo aktualne trende razčleniti po Robsonu, lahko v razvitem svetu oziroma na Zahodu govorimo o treh osrednjih usmeritvah – praznjenju mestnih središč ter selitev na obrobja in v predmestja, demografskih spremembah ter iskanju nove identitete (prim. Sacco in Blessi 2009).

Prva, tj. preusmeritev ljudi in blaga iz mestnih središč na njihova obrobja, je tesno povezana z zatonom industrijskih procesov in selitvijo teh v druge dele sveta ter prevlado avtomobila nad drugimi načini mobilnosti (prim. Gabrovec in Bole 2009). Povezuje pa se tudi s postmoderno željo po zapuščanju mesta in vračanju k naravi s suburbanizacijo (prim. Kos 2007).

Selitev komercialnih dejavnosti na mestna obrobja je povzročila praznjenje in posledično propadanje številnih evropskih mestnih središč. Postopno odtekanje zlasti komercialnih in storitvenih dejavnosti ter posledična nezanimivost mestnih središč za ljudi pomenita tako fizično oz. stvarno pa tudi vsebinsko in simbolno propadanje mest (prim. Uršič in Hočevar 2007). Priča smo razcvetu suburbanosti z obsežno stanovanjsko gradnjo na zemljiščih na obrobjih mest ali popolnoma ločeno od njih, kjer ni nobene podporne infrastrukture za kakovostno bivanje (Strategija prostorskega razvoja Slovenije, 2004), kot tudi vzniku množice nakupovalnih središč, ki delujejo skrajno uniformno in požirajo tako fizično podobo mesta kot lokalno specifične prakse ljudi. Slednje je neločljivo povezano z vse večjo potrebo po ponovnem definiranju mest in iskanje novih identitet.

Kot posledica nanizanih sprememb in pogojev se pojavljajo najrazličnejše napake in nefunkcionalnosti v mestnem tkivu. V fizičnem smislu lahko govorimo o dveh vrstah območij, ki so v vseh zgoraj naštetih pogledih – fizičnem oziroma stvarnem, vsebinskem in simbolnem ter družbenem, političnem in kulturnem – problematična.

Prva vrsta kritičnih območij so mestna središča, historična jedra ali centri, ki izgubljajo svoje funkcije, v njih pa se vzpostavlja vsebinski vakuum. Druga vrsta so degradirana, zapuščena industrijska območja, ki so bodisi še pozidana z industrijskimi objekti ali pa so ti že odstranjeni, zemljišča pa so ogromna napol načeta in opuščena gradbišča, gradbene jame ali samonikli gozdovi in parki.

Mestne uprave si zato prizadevajo posebej prizadeta urbana območja prestrukturirati, preobraziti, jih ponovno osmisлити, včasih tudi tako, da jim določijo drugačno vlogo. Fizična prenova se pogosto povezuje tudi s družbeno in kulturno prenovo ter iskanjem nove identitete za problematična območja. V teh primerih govorimo o različnih procesih urbane obnove, prenove in oživitve.

Obvladovanje šibkih točk v urbanih tkivih se izvaja na različne načine in se je tekom zgodovine močno spremenilo. Medtem ko so v sredini 20. stoletja poudarjali zlasti fizično obnovo, se v zadnjih desetletjih vse bolj uveljavlja celostna obravnava degradiranih območij. Glede na ključno literaturo s tega področja (prim. Couch in Fraser 2003; Roberts in Sykes 2004) je najobsežnejši in najkompleksnejši koncept urbane regeneracije oziroma urbane prenove.

2.2 Procesi urbane prenove

Veliki posegi v urbani prostor niso novost, saj poznamo veliko različnih primerov iz preteklosti, kot je npr. obnova Londona po velikem požaru v sredini 17. stoletja ali Hribarjeva prenova Ljubljane po potresu na prelomu stoletja. Toda mestni načrtovalci se nikoli doslej teh niso lotevali tako celostno kot v zadnjih desetletjih. Tip urbanih politik, ki jih pripisujemo urbani regeneraciji, »je edinstven in značilen za zadnjih nekaj desetletij, saj razsežnost in kompleksnost problemov ter hitrost sprememb še nikoli nista bili takšni kot sta danes. Enako velja za obseg in stopnjo razvitosti teh politik« (Couch in Fraser 2003, 2).

Medtem ko so bili posegi na določena disfunkcionalna urbana območja v preteklosti osredotočeni zgolj na en aspekt, bodisi na obnovo stavbnega fonda, vzpostavitev cestne ali druge infrastrukture bodisi zgolj na uvedbo novih politik ali davkov, lahko pri procesih urbane regeneracije govorimo o večplastnosti in vseobsežnosti intervencij. »Urbana regeneracija zadeva oživljanje gospodarske aktivnosti, kjer je ta upadla; obnovo družbenih funkcij, kjer so prenehale delovati, ali vzpostavitev

družbene vključenosti, kjer je prišlo do izključenosti; obnovo okoljske kakovosti in vzpostavitev naravnega ravnovesja, kjer je bilo to vrženo iz tira« (Couch in Fraser 2003, 2). Fizični vidik prenove je sicer prisoten, vendar se močneje poudarja prenova mehkega, družbenega tkiva. McGregor in McConnachie (v Roberts in Sykes 2004, 19) tako poudarjata, da si mora urbana regeneracija »prizadevati za zmanjšanje družbene izključenosti in povečati gospodarsko reintegracijo degradiranih urbanih območij«.

Roberts in Sykes urbano prenovo (*urban regeneration*) definirata kot »obširno in celostno vizijo in ukrep, ki vodi k razrešitvi urbanih problemov in si prizadeva zagotoviti trajno izboljšanje gospodarskih, fizičnih, družbenih in okoljskih pogojev območja, kjer se prenova izvaja« (2004, 17). S tem urbana regeneracija presega cilje urbane obnove (*urban renewal*), pri kateri gre zgolj za proces fizičnih sprememb (Couch 1990, 2), urbanega razvoja (*urban development*) s splošnim in manj natančno definiranim ciljem ter urbane revitalizacije (*urban revitalisation*), ki se osredotoča predvsem na družbene vidike prenove nekega območja (Roberts in Sykes 2004, 18; prim. Uršič 2012). Od drugih vrst posegov se urbana regeneracija razlikuje tudi po tem, da »je usmerjena k dolgoročni strategiji in dolgoročnim učinkom posegov v urbani prostor« (Roberts in Sykes 2004, 18).

2.3 Urbana regeneracija, povezana s kulturo / *Culture-led regeneration*

Pri iskanju rešitev za prenovo degradiranih mestnih območij se strategije in politike zadnjih dveh desetletij kot k čudežnemu zdravilu zatekajo k obliki urbane regeneracije, ki je povezana s kulturo in sorodnimi dejavnostmi. Mnoge idejne zasnove urbane prenove slonijo na nekaj svetovnih uspešnicah, ki uvajajo pojme, kot sta »kreativni razred« (Florida 2002) in »kreativno mesto« (Landry 2000) ter kulturne in kreativne industrije. Gre za zamisel, da je mogoče s podporo kulturni dejavnosti in kreativni energiji v mestu spodbujati gospodarski razvoj, povečati turistično in investicijsko privlačnost mesta ter izboljšati individualno doživljanje kraja ter s tem tudi kakovost življenja prebivalcev.

Urbana regeneracija zadnjih desetletij je tako skoraj izključno povezana s kulturo in umetnostjo. »Prizadevanja zadnjih tridesetih let, da bi industrijska mesta spremenili v storitveno usmerjena gospodarstva, je spremljal rastoči interes, da bi kot orodje urbane regeneracije uporabili kulturo« (García 2004, 312). Umetnost si je priigrala

»odločilno vlogo v strategijah, ki se ukvarjajo z urbanimi problemi od socialne izključenosti do obnove postindustrijskih območij« (Miles 2005, 889). Urbana regeneracija, povezana s kulturo, zajema različne posege vse od »prenove nabrežij kot centrov potrošnje, zabave in spektakla do vzdrževanja in spodbujanja lokalne kulturne aktivnosti« (Stevenson 2003, 141).

Urbana regeneracija, povezana s kulturo, je »iz zanimive alternative najprej zrasla v politiko urbanega razvoja, nato pa v osrednjo strategijo v vse večjem številu mest in regij po vsem svetu« (García 2005, 841). Problematičnim urbanim območjem se kultura predpisuje kot zdravilo za vse tegobe, t. i. »art pill« (Miles 2005, 890).

Pri postopnem razmahu kulturnih regeneracijskih politik se zdi ključen odnos med kulturo in gospodarstvom. Bianchini (v García 2004, 315) razvoj kulturne politike v Evropi opisuje kot sosledje obdobj, skozi katera se gospodarstvo vse bolj zblizuje s kulturo. V povojnem obdobju, od štiridesetih do šestdesetih, politiki kulturo strogo ločujejo od gospodarstva. Gre za »obdobje obnove«, ko je kultura materialni produkciji in ekonomski aktivnosti nasprotna sfera.

V sedemdesetih in osemdesetih govorimo o »obdobju participacije«, ko se prebujajo družbena gibanja, kultura pa se prej kot na gospodarske uvršča na socialne in politične agende. Šele sredi osemdesetih začne prepričanje o potencialih kulture za razvoj skupnosti in participacijo javnosti izpodrivati poudarek na vlogi kulture pri urbani gospodarski in fizični regeneraciji. Začnejo se velika vlaganja v infrastrukturo za kulturno produkcijo, zaženejo se veliki projekti in festivali, uvajati se začnejo javno-zasebna partnerstva.

Za »obdobje trženja mest«, kot ga imenuje Bianchini (v García 2004, 315), je značilen porast celostnih mestnih strategij znamčenja (*city branding*), s katerimi poskušajo mesta utrditi svoj imidž privlačnega kraja v globalni konkurenci (prav tam, 315–316). Kulturni projekti so za ustvarjanje uspešne znamke pomembni, saj ji dajejo »čustveni naboj« (Tibbot v García 2004, 316).

V letih gospodarskega zatona se tako v diskurzu kulturne in kreativne regeneracije mest poudarjajo zlasti družbeni učinki in neke vrste dodana vrednost tovrstne prenove oziroma kulturna regeneracija kot nujna komponenta vsakršne urbane prenove (prim. Evans 2005).

Trend tovrstnih prenov se je pričel širiti v Veliki Britaniji ter kmalu s pomočjo evropskih strategij in programov zajel vso Evropo (prim. Fleming 2011). V skladu z izkušnjami mest, kjer so implementirali ukrepe za spodbujanje kreativnih industrij, ki jim je evropski diskurz dodal še kulturne industrije, naj bi bile te gonilo fizične, kulturne, družbene in ekonomske revitalizacije mest (prim. Žaucer in dr. 2012).

Kot ključni promotorji takega pristopa so se izkazale gospodarske in turistične razvojne agencije, ki si prizadevajo zanimivosti destinacij spraviti v privlačne pakete za turiste in investitorje. Pomembno vlogo pri spodbujanju uporabe kulture za namene urbane regeneracije pa je odigralo tudi britansko ministrstvo za kulturo, medije in šport (Department for Culture, Media and Sport), ki je na agendo uvrstilo še kulturne in kreativne industrije, kar so kasneje posnemale številne evropske politike kot tudi politike EU (prim. Uršič 2012; Žaucer in dr. 2012).

Poleg pobud iz politične in gospodarske sfere se je urbana regeneracija preko kulture napajala tudi na akademskih in raziskovalnih virih, zlasti s področja kreativnosti. Za bibliji urbane regeneracije s kulturnimi sredstvi veljata knjigi Kreativno mesto Charlesa Landryja (2000) in Vzpon ustvarjalnega razreda Richarda Floride (2002). Čeprav so njune raziskave in sklepi tarča mnogih kritik, jih številni načrtovalci upoštevajo kot smernice pri oblikovanju urbanih politik.

2.3.1 Različne pojavne oblike

Čeprav je vrsta strokovnjakov (prim. Comunian 2011) kritična do kopiranja in nedomišljenega prenašanja praks iz enega v drugo okolje, je treba izpostaviti, da je pojavnih oblik urbane regeneracije, ki je kakorkoli povezana s kulturo, veliko. Evans (2004, 5 in 2005, 967–969) glede na moč in vlogo kulture v posameznih regeneracijskih strategijah razlikuje med tremi kategorijami:

1. Regeneracija, ki jo vodi kultura (*culture-led regeneration*), pri kateri kulturne dejavnosti veljajo za katalizator in motor obnove. Kultura igra pri tej obliki urbane regeneracije ključno vlogo.
2. Kulturna regeneracija (*cultural regeneration*), pri kateri so »kulturne dejavnosti popolnoma integrirane v strategijo nekega področja. /.../ Ta model je tesno povezan s pristopom h kulturni politiki in urbani regeneraciji, ki mu pravimo 'kulturno planiranje'.« (Evans 2004, 5)

3. Kultura in regeneracija (*culture and regeneration*), pri kateri kulturne dejavnosti v prenovi niso vpete že v fazi nastajanja strategije oziroma načrta prenove, temveč se pojavljajo pozneje samo v določenih delih ali fazah projekta. To vlogo ima kultura navadno pri manjših posegih. »Čeprav so vključeni šele v poznejših fazah projekta, imajo lahko kulturni posegi vpliv na regenerativni proces in izboljšajo načrtovane objekte in storitve« (prav tam).

V primeru Evropske prestolnice kulture kot orodja za urbano regeneracijo, ki ga obravnavam v tej nalogi, tako govorimo o obliki, pri kateri ima kultura zelo pomembno vlogo, torej o regeneraciji, ki jo vodi kultura oziroma *culture-led regeneration*.

2.3.2 Zakaj ravno kultura?

Pojavlja se vprašanje, zakaj se je ravno kultura uveljavila kot univerzalno polje za izvajanje urbane regeneracije. Kultura se kot sredstvo urbane regeneracije pojavlja, ker daje projektom emocionalni naboj in zbuja občutek pripadnosti, kar je še zlasti pomembno, kadar gre za izgradnjo ali krepitev identitete. V obsežni literaturi pa avtorji izpostavljajo tudi druge razloge za vključevanje kulture. Po Grayu (2006) naj bi kultura služila kot polje, kjer je mogoče združiti politike različnih področij in tako olajšati osredotočanje na povsem različne urbane probleme.

Kultura tako nastopa kot neke vrste mediator, instrument za »doseganje ciljev drugih politik, ki niso povezane s kulturo« (Gray 2006, 102). Po Grayu (prav tam, 107) se kulturo s pridom uporablja, ker politikam drugih sektorjev dodaja pozitiven prizvok. Želeni in dejanski učinki regeneracije, izvedeni s pomočjo kulture, tako niso zgolj kulturni, temveč segajo na področja drugih politik.

Učinki so v nekaterih kontekstih omejeni na neposredne in otipljive oziroma materialne dobrine (*tangible assets*), saj naj bi urbana regeneracija vplivala na gospodarsko rast. Kulturo je razumeti kot obliko kapitala, kot glavni motor inovacij in kreativnosti – novih produkcijskih in potrošniških konceptov ter novih ekonomskih konkurenčnih modelov (prim. Hall 1998; Scott 2000; Landry 2001).

Na drugi strani pa se kulturo obravnava kot sredstvo uničenja oziroma »kreativne destrukcije«, ki omogoča preoblikovanje in vzpostavitve odnosov med lokalnimi akterji na novih temeljih, iz katerih se rodijo višje ravni lokalnih nematerialnih dobrin (*intangible assets*), kot sta človeški in socialni kapital (Sacco in Blessi 2009, 1119;

prim. Zukin 2004). Ti avtorji poudarjajo, da »razvojna vloga kulture ni v njeni zmožnosti, da ustvarja dohodek, da bi olajšala družbeno trajnost, temveč nasprotno zaradi njene zmožnosti, da poraja prihodke, ker je družbeno trajna« (Sacco in Blessi 2009, 1120). Sacco in Blessi (prav tam, 1115) pravita, da gre pri urbani regeneraciji s pomočjo kulture za »investicije v oblikovanje lokalnega omrežja produkcije in kroženja znanja, socialnost in identiteto«. Slednje razumevanje dolgoročnih učinkov kulturo obravnava manj utilitarno in razume njen vpliv na nevidni oziroma neotipljiv kapital, ki krepi lokalne potenciale in zagotavlja dejansko trajnost urbanih posegov.

Glede na zgoraj orisan obseg urbane regeneracije je nemogoče govoriti o njenih splošnih značilnostih, ki bi se pojavile v vseh primerih. Zato je smiselno izpostaviti različne strategije, taktike ali sestavine, ki se jih poslužujejo mesta pri izvajanju urbane regeneracije, povezane s kulturo.

2.3.3 Strategije in taktike urbane regeneracije, povezane s kulturo

Programi urbane regeneracije, povezane s kulturo, navadno vsebujejo enega od naslednjih posegov:

(1) gradnjo paradnega projekta kulturne institucije (*flagship project*); pogosto na postindustrijskem območju; velikokrat na morskem ali rečnem nabrežju (prim. Bianchini 1993),

(2) določitev neke soseske za kulturno oziroma kreativno četrt za mala in srednje velika podjetja s področja umetniške produkcije, medijev ali zabave (Miles 2005, 893) in

(3) razglasitev kreativnega mesta in gradnja kreativne znamke (*city branding*).

Paradni projekti

V zvezi s paradnimi projekti se kot primer »par excellence« pojavlja Bilbao z Guggenheimovim muzejem, kjer gre za megalomanski arhitekturni projekt, za katerega so angažirali svetovno znanega arhitekta in kulturnost mesta utemeljili na izjemni novogradnji. Podoben primer je Valencia s Calatravovim kompleksom, obstajajo pa še mnogi drugi, ki delujejo po tem zgledu. Gre za projekte, katerih dejanski dolgoročni učinki, zlasti na samo kulturno produkcijo, so vprašljivi (Evans 2004, 9).

Poleg novih objektov lahko k paradnim projektom štejemo tudi prenove obstoječih degradiranih arhitektur in njihova preobrazba v kulturne centre. Pogosto gre za tovarniških komplekse, kot je npr. londonski Tate Modern, kjer so prazno tovarniško zgradbo spremenili v umetnostno galerijo.

Paradni projekti so naložbe v kulturno infrastrukturo, ki se osredotoča na kulturno potrošnjo, saj so njihova ciljna skupina domači in tuji obiskovalci, ne pa stalni uporabniki prenovljenih prostorov, ki bi tam ustvarjali (prim. Uršič 2012).

Prenov industrijskih območij je v Evropi zelo veliko. Vse niso tako temeljite kot prenova Tate Modern, in pogosto gre za začasne rešitve. Kultura, ki se umešča v njih, ni visoka, elitna, temveč alternativna. Posledično ti projekti niso zasnovani ostro po načelu od zgoraj navzdol (*top down*), temveč v revitalizacijo zgradbe ali območja vključujejo že obstoječe kreativne in kulturne skupine ter lokalne skupnosti, regeneracija se torej vsaj delno poraja od spodaj (*bottom up*) (prim. Uršič 2012).

Dolgoročni učinki posegov, ki se koncentrirajo okrog paradnih projektov, so omejeni zlasti zaradi potrošne usmerjenosti in neupoštevanja pomena kulturne produkcije.

Kreativne ali kulturne četrti in grozdi

Razglasitev in spodbujanje nastanka kulturnih ali kreativnih četrti je naslednja strategija mest, ki želijo regenerirati izbrano problematično območje. Kreativne četrti naj bi bile sicer samonikle in se oblikovale popolnoma neodvisno od mestnih politik, kar dokazuje več tujih primerov, kot sta Harlem v New Yorku in Soho v Londonu (prim. Zukin 2010). Šlo naj bi za nestrukturiran, nenačrtovan proces, ki se začne z naseljevanjem umetniških in podobnih družbenih skupin z alternativnim življenjskim slogom na območje s slabim slovesom, kjer so stanovanja dostopna, območje samo pa tudi navzlic problemov, s katerimi se spopada, predstavlja zanimivo okolje za umetniško ustvarjanje.

V takih soseskah so navadno naseljene tudi skupine priseljencev, kar zanimivost samega območja še stopnjuje. Če se delež umetniške in kreativne sile pa tudi demografske pestrosti na območju dvigne na dovolj visoko raven, postane soseska naenkrat izjemno privlačna tudi za višje družbene sloje, ki čutijo navezanost na kulturno in kreativno sfero, oziroma za »kreativni razred« (prim. Florida 2002). Tak proces se odvija od spodaj navzgor, vendar pa se mesta, ki si želijo kreativnega

razreda, trudijo te procese bodisi spodbuditi bodisi podpreti s pristopi od zgoraj (prim. Žaucer in dr. 2012).

Kot že omenjeno, naj bi kot prva potencele kreativnih četrti za urbano regeneracijo spoznala britanska vlada. Ugotovili so, da naseljevanje pripadnikov kreativnega razreda, ki bodo v mestu ustvarjali, na nekem območju pripomore k fizični, družbeni in simbolni oživitvi degradiranih sosesk (prim. Evans 2009). Z zagotavljanjem »mehke« in »trde« podporne infrastrukture so pospešili oblikovanje kreativnih grozdov na območjih, ki so jih začetniki že delno revitalizirali (prim. Žaucer in dr. 2012). Gre zgolj za izboljšanje možnosti za samoniklo umetniško in kreativno naseljevanje degradiranih mestnih predelov. Medtem ko se regeneracija z umeščanjem paradnih projektov osredotoča bolj na kulturno potrošnjo, spodbujanje kreativnih četrti in grozdov podpira kulturno produkcijo.

Za razvoj kreativnih četrti so najpomembnejši cenovno dostopni prostori, tako za življenje kot ustvarjanje, kar lahko mesta uravnavajo s svojimi politikami in tako privabijo ustvarjalce v soseske, ki so potrebna regeneracije. Sicer pa so za razvoj kulturne četrti ključni še drugi dejavniki, povezani z načinom življenja pripadnikov ustvarjalnega razreda, kot so »živahna skupnost, živahno kulturno dogajanje, zabrisane meje med prostori za delo in za prosti čas, zabrisane meje med delom in prostim časom (življenjski slog 24/7), bližina izobraževalnih ustanov, neformalna omrežja ...« (Žaucer in dr. 2012, 23).

Poleg prostorskih pogojev so torej odločilni tudi produkcijski odnosi, imenujemo jih »kreativni grozdi«, ki omogočajo izmenjavo izkušenj in znanja, nenehno komunikacijo in vzajemno informiranje, sodelovanje pri projektih, kolektivno reševanje problemov ter kopičenje socialnega in kulturnega kapitala (prim. Žaucer in dr. 2012). Iz slednjega izhaja, da je »ustvarjanje kreativnih sosesk v mestih, kjer ni nikakršnega potenciala razen prostorskih kapacitet, nesmiselno in skoraj nemogoče« (prim. Evans 2009). Prostor mora namreč akumulirati tudi družbene vire, ustvarjalne skupnosti in omrežja, ki ga osmislijo.

Ekstremni primer načrtovanja kulturne četrti od zgoraj navzdol, brez primernih izhodiščnih pogojev, je gotovo otok Saadiyat v Abu Dabiju, kjer sicer ne gre za regeneracijo, ampak za gradnjo kompleksa sredi puščave, kjer ni niti fizične niti družbene osnove za tak poseg. Združuje pa cel šopek svetovno znanih arhitektov in

lokalnih različic izbranih muzejev. Foster + Partners so načrtovali Zayed National Museum, Frank Gehry (ki je tudi avtor Guggenheima v Bilbao) Guggenheim Abu Dabi, Jean Nouvel abudabijsko različico Louvra, Zaha Hadid pa Center uprizoritvenih umetnosti (Saadiyat, 2015). Saadiyat bi sicer lahko uvrstili med paradne projekte, ki se usmerjajo izključno h kulturni potrošnji.

Kreativno in kulturno mesto

Zadnja značilna strategija, ki je sicer pogosto povezana z zgornjima dvema, je razglasitev kreativnega mesta oziroma znamčenje mesta (*city branding*) kot kreativnega. Pojavljata se dva različna pristopa uvajanja kreativnosti v mesto, pri enem se kreativnost generira od zunaj, pri drugem od znotraj.

Pri prvem gre za gospodarsko usmerjenost, katere namen je z različnimi posegi privabiti vlagatelje, turizem in kreativni razred (prim. Castells 1989). Politika gradi na kulturni in kreativni identiteti mesta, razvija okolje, ki je privlačno za kreativni razred, kar posledično omogoči dotok kapitala, tako skozi krepitev mesta kot turistične destinacije, kot tudi z neposrednimi kapitalskimi naložbami v mestno infrastrukturo. Mesto si prizadeva izkazovati, prikazovati in razstavljeni svojo kulturno podobo.

Kreativno mesto je kraj, kjer se zgoščajo kreativne industrije, saj jih mesto podpira in spodbuja (prim. Montgomery 2003), potrošnja je v tem primeru drugotnega pomena, na prvem mestu je produkcija. Delež kreativnega razreda v takem mestu je velik. Mesto se lahko pohvali z močnim dotokom novih idej, ki jih prinašajo vedno novi kreativni profesionalci.

Drugi pristop bolj kot na dotoku kreativnosti od drugod gradi na domačih kreativnih potencialih. Kot pravi Comunian (2011), gre pri tem pristopu za kreativnost v najširšem smislu. Kreativno je tisto mesto, ki se nenehno sprašuje, kako mu lahko inovacije pomagajo pri srečevanju z izzivi. Usmeritev, ki se osredotoča na krepitev domače ustvarjalnosti, se zdi v svojih učinkih precej bolj trajnostna od prve, pri kateri se lahko dotok tuje ustvarjalnosti v nekem trenutku preprosto ustavi.

Če je ob vzniku te prakse vladalo prepričanje, da je treba privabiti kreativni razred od drugod, gre poslej zlasti za spodbujanje ustvarjalnosti pri lokalnem prebivalstvu, saj je le tako mogoče doseči trajnostne učinke regeneracije. »Zato je prednostna naloga politike urbane regeneracije nagovarjati prebivalce mesta. V nasprotnem primeru se

domačini v svojem mestu počutijo nezaželeni« (Žaucer in dr. 2012, 29). Za dolgoročne vplive regeneracije tako za dotično lokacijo kot za mesto v celoti, se morajo mesta od privabljanja kreativnega razreda, ki se zaradi procesov gentrifikacije ni izkazalo kot vzdržna rešitev, preusmeriti k mobilizaciji domače kreativnosti – k spodbujanju kreativnosti pri lokalnih prebivalcih in skupnostih.

Evropske politike izpostavljajo kreativne industrije kot panogo, v kateri je tudi v kriznih časih mogoče dosegati gospodarsko rast (Zelena knjiga, 2010), vendar se po mnenju nekaterih avtorjev Evropska unija še premalo zaveda razvojnega potenciala kulturnih in kreativnih industrij (prim. Cooke in de Popris 2011).

2.3.4 Problemi urbane regeneracije, povezane s kulturo

Kritiki urbane regeneracije, povezane s kulturo, izpostavljajo njene številne probleme, ki se začnejo že pri teoretskih izhodiščih. V nadaljevanju bom skušala izpostaviti ključne izzive urbane regeneracije, ki so tako konceptualni kot tudi praktični.

Gentrifikacija

Gentrifikacija se v urbanističnih diskurzih kaže kot najpogostejši in najbolj pereč problem urbane regeneracije s kulturnimi sredstvi. »Gentrifikacija vključuje tako demografsko spremembo območja kot spremembo v naravi stanovanjskega fonda (zasedenost, cena, stanje itd.)« (Hamnet 1991, 176), navadno pa se zgodita v obratnem vrstnem redu. Kulturna četrt ali območje, ki razvije močan kreativni karakter, privlači prebivalce višjih družbenih slojev, zaradi česar narastejo cene stanovanj, obnavljati se začne stanovanjski fond in pripadajoča infrastruktura, postopno pa se spreminjajo tudi storitve, ki so tukaj na voljo. Prvotni prebivalci so se prisiljeni preseliti, saj si življenja v tej soseski ne morejo več privoščiti, nadomestijo pa jih višji družbeni sloji (prim. Downs 1981; Smith 1996; Uršič 2012; Žaucer in dr. 2012).

V mestih, ki se odločijo z različnimi ukrepi kulturno regenerirati neko območje, se procesi gentrifikacije začnejo že z umetniško-kreativno zasedbo soseske. Takoj, ko postane ta privlačna za kreativni razred in druge družbene skupine, ki se identificirajo z umetniškimi krogi in njihovim načinom življenja, se cene stanovanj tako dvignejo, da življenje v njej ni več privlačno za njene prvotne prebivalce in posledično sčasoma tudi za tiste, ki so sosesko revitalizirali (prim. Žaucer in dr. 2012). Najhujše posledice

tako pusti prestrukturiranje na družbenih vezeh, ki se prekinejo in se morajo ponovno vzpostaviti. Vendar gentrifikacije ne gre jemati zgolj kot destruktivni pojav. Nenazadnje se na tak način območja in skupnosti prenavljajo in oživljajo, s čimer se vzdržujejo normalni življenjski cikli.

Čeprav se zdi gentrifikacija pogosto neizogibni proces v urbanem okolju, Ley in Dobson (2008) na primeru Vancouvra dokazujeta, da temu ni nujno vedno tako. Po njunem prepričanju obstajajo trije skupki dejavnikov, ki lahko preprečijo gentrifikacijo. Najočitnejši, ki si ga sicer urbana regeneracija prizadeva odpraviti, je slaba preskrba. Ta zajema npr. šibko ponudbo kakovostnih nepremičnin, omejen dostop do zelenih površin in kulturnih servisov, oddaljenost od obstoječih elitnih sosesk in bližino industrijskih območij ter socialno strukturo prebivalcev, v kateri je veliko ljudi z nižjimi prihodki in priseljencev.

Soseska s temi značilnostmi sicer ni idealna kandidatka za gentrifikacijo, temveč za eno stopnjo prej – urbano regeneracijo. Gentrifikacijo pa vendarle lahko do neke mere omejijo tudi politični ukrepi in odpor skupnosti, ki se je na določenem območju formirala s procesi prenove (Ley in Dobson 2008). Mesto lahko z različnimi spodbudami in omejitvami do določene mere regulira negativne vplive gentrifikacije.

Čigava in katera kultura, za koga?

Mnogi avtorji (prim. Zukin 2004) se sprašujejo, komu je urbana regeneracija, ki temelji na kulturi, sploh namenjena. V začetku sem sicer izpostavila, da se želi z njo sprožiti pozitivne spremembe na najrazličnejših področjih. Vendar kritiki pogosto ugotavljajo, da so zaradi slabo definirane ali neupoštevane ciljne javnosti politike pogosto zgrešene, saj imajo nekateri ukrepi dvorezne posledice, ki si med seboj nasprotujejo.

Wilks-Heeg in North (2004, 307) trdita, da lahko vlaganje v infrastrukturo za turiste preusmerja sredstva stran od lokalnih prebivalcev. Če se mesto osredotoča na kulturno potrošnjo, lokalna skupnost gotovo ne bo toliko zapravila in zagotovila tolikšnega neposrednega gospodarskega doprinosu, kot ga lahko ustvarijo obiskovalci od drugod. Pri posegih, ki ciljajo na lokalno prebivalstvo, učinki morda niso instantni, vendar se lahko njihovo vključevanje izkaže za izjemno dobro naložbo na dolgi rok. Vprašanje je torej, ali je bolj smiselno privabljanje tujih kreativcev in

obiskovalcev ali razvijanje lokalnih veščin in potencialov, kar sem izpostavila že zgoraj.

Pri tem pa se je nemogoče izogniti še vprašanju, za katero kulturo sploh gre. Kritiki kulturnih regeneracijskih prijemov (prim. Miles 2005) ugotavljajo, da gre navadno za »visoko kulturo in avantgardo« (prav tam, 892), kar je lahko za ciljna urbana območja destruktivno. S politikami od zgoraj navzdol se namreč uvaja kulturo in kulturne prakse, ki nimajo nikakršne zveze s tam prisotno, avtohtono kulturo. Urbana regeneracija s kulturnimi in kreativni četrtmi pogosto »zanemarja zgodovinske tradicije kot tudi simbolni pomen in vrednost kraja in prostora« (Evans v Miles 2005, 893). Posledično se obstoječa, avtentična kultura, pa naj bo to v najširšem smislu razumevanja kulture kot načina življenja, ali pa v najožjem, torej kot umetnosti, izgublja ali pa je ogrožena, ker je prikrajšana potrebne podpore.

Ciljna skupina takšnih posegov so torej lokalni, ali pa tudi ne, družbeni razredi, ki si takšno kulturo lahko privoščijo. Miles pravi, da »gre za kulturo razreda, ki je sicer glede na družbeno ozadje raznolik, vendar z razpoložljivimi dohodki, da te kulturne prostore uporablja« (Miles 2005, 892). Posegi in oblikovanje kulturne infrastrukture v takih primerih nima vpliva na dobrobit določene soseske, temveč je kultura zgolj »estetski premaz čez komercialne sheme, ki pogosto izbrišejo vse sledi zgodb teh območij« (prav tam, 890). Miles (prav tam, 893) izpostavlja tudi problem nepodprtosti arhitekturnih posegov z mehкими ukrepi, kar ima neznatne učinke za lokalno kulturno sceno, saj gre bolj za »rast kulturne infrastrukture, kot pa za podporo kulturnim ustvarjalcem«

V tem kontekstu lahko govorimo tudi o poblagovljenju kulture (*commodification*). Zukin pravi, da so »dominantne kapitalistične ekonomije doživele kulturni obrat« (Zukin 1996, 226). Regeneracijski proces torej ni predrugačil družbenih razmerij, temveč so obstoječi odnosi produkcije in potrošništva samo zavzeli novo polje. »Medtem ko kultura ponuja načine za izničenje razlik, nudi tudi kodirana sredstva za diskriminacijo, podton dominantnega diskurza demokratizacije« (Zukin 2004, 9). Kljub svoji moči se lahko sporočila, ki jih ustvarjajo kulturniki, banalizirajo. S tem ko določeni ulični stili »zaokrožijo po množičnih medijih, se njihov družbeni kontekst izgubi in ločeno od njega postanejo preprosto izraz za 'kul'« (prav tam). Kultura je lahko orodje osvoboditve, pa tudi utrjevanja obstoječih družbenih neenakosti.

2.4 Dejavniki uspeha in zagotavljanje trajnosti regeneracijskih posegov in ukrepov

Posegi urbane regeneracije se štejejo za uspešne, če uspejo trajno spremeniti fizično okolje, še zlasti pa vplivati na mehkejšje elemente življenja v dotični soseski ali mestu kot celoti. Kako torej zagotoviti, da bodo ukrepi urbane regeneracije trajnostni? Dejavniki, ki zagotavljajo uspeh prenove, povezane s kulturo, in trajnost njenih učinkov, se bistveno ne razlikujejo od regeneracijskih posegov z drugačnimi orodji. Literatura, ki analizira prednosti in slabosti urbanih regeneracij, povezanih s kulturo, po Evropi (prim.: Roberts in Sykes 2004; Miles 2005; Sacco in Blessi 2009; Comunian 2011), v glavnem izpostavlja tri ključne dejavnike uspeha:

1. lokalni značaj, upoštevanje lokalnih specifik in potencialov,
2. celostnost, poleg fizičnega in infrastrukturnega so upoštevani tudi drugi vidiki,
3. vključevanje javnosti v pripravo in izvajanje urbane regeneracije.

Ukrepi urbane regeneracije morajo biti prilagojeni različnim prostorskim kontekstom. Upoštevati morajo »edinstvenost lokacije« (Robson v Roberts in Sykes 2004, 19), saj je nemogoče pričakovati pozitivne rezultate, če strategija ne upošteva lokalnih geografskih, družbenih, kulturnih in političnih specifik. Comunian (2011, 1157) pravi, da je urbana regeneracija problematična, kadar se politike in ukrepe preprosto »kopira, ne da bi upoštevali razlikovalne aspekte krajev in okoliščin«. Istočasno pa mora vzeti v obzir tudi širše, globalne trende ter primerno reagirati na izzive, ki izbrano urbano območje zadevajo od zunaj. Pri tem Hausner (v Roberts in Sykes 2004, 19) posebej izpostavlja mestni in regionalni kontekst. Regeneracija neke soseske izolirano, brez upoštevanja neposredne mestne in regionalne okolice, lahko vodi v popolnoma nesmiselne posege brez realnih posledic.

Upoštevanje različnih vidikov prenove, zlasti družbenega vidika, pomeni vključevanje ljudi in torej tudi aktiviranje lokalnega potenciala. Kadar urbano regeneracijo razumemo kot »proces ustvarjanja infrastrukture, v katerem igra kultura instrumentalno in podrejeno vlogo« (Ulldemolins 2014, 1), je družbeni vidik regeneracije pogosto spregledan. Urbane regeneracije, ki se pretirano osredotočajo na fizične vidike prenove in zanemarjajo potencialne uporabnike novozgrajenih ali obnovljenih prostorov, tvegajo nesprejetost in zgolj kratkoročen uspeh projekta.

Sacco in Blessi (2009, 116) v svoji študiji poudarjata pomen uravnoteženosti med infrastrukturnimi pogoji in kapacitetami (*hardware*) ter mehкими pogoji (*software*), kot so kulturno posredovana akumulacija znanja, sociabilnost in identiteta, torej neotipljive vire (*intangible assets*). Ugotavljata, da se slednjih pri izvajanju urbane regeneracije pogosto ne upošteva, čeprav so odločilni za uspešnost prenove, povezane s kulturo. Kultura je namreč »zelo občutljiva družbena dobrina« (Sacco in Blessi 2009, 1131), katere ekonomski vpliv je posledica, ne vzrok, za podporo ukrepu s strani lokalne skupnosti.

»Kultura ima lahko močno vlogo kot kohezivni in povezovalni družbeni element, ki zadovoljuje vrsto človeških potreb, vendar samo pod določenimi pogoji. Razvojna moč kulture se ne more sprožiti, če začetna pobuda od zgoraj navzdol ni uravnotežena z izdatno družbeno dinamiko participacije od spodaj navzgor« (Sacco in Blessi 2009, 1131).

Čeprav je »urbana regeneracija vedno intervencionistična aktivnost, poseg v urbano tkivo« (Roberts in Sykes 2004, 21), voden od zgoraj, se je v zadnjih letih vse bolj razširila zavest o doseganju splošnega družbenega konsenza o načrtovanih posegih. Uspešni projekti urbane regeneracije so tisti, ki so naravnani participativno, v katere je obstoječa skupnost močno vpeta in ki gradijo na lokalni identiteti ter tako zadovoljujejo odnosne potrebe (Sacco in Blessi 2009, 1120). Načrtovanje in izvajanje regeneracije z vključevanjem javnosti je torej ključno.

Ob tem ne moremo reči, da lahko do konsenza o predvidenih posegih pride ob odsotnosti institucionalnih struktur, te so namreč pomembne za vzpostavljanje določenega reda, zagotavljanje mobilizacije kolektivnih naporov (*collective efforts*; Roberts in Sykes 2004, 21) in uravnoteževanje argumentov različno močnih družbenih in interesnih skupin. Pomembno je, da mestna uprava, ki vodi regeneracijo, uporablja metode, s katerimi je mogoče doseči konsenz o načrtovanih posegih v urbano tkivo. Healey (v Roberts in Sykes 2004, 21) poudarja, da je pri »mobilizaciji kolektivnih naporov zelo pomembno spodbujati raznolikost diskurza – ne samo o vsebini, temveč tudi o samem procesu podajanja in izmenjave mnenj«. Vključevanje javnosti v procese urbane regeneracije je torej element, ki daje projektom legitimnost in zagotavlja večje možnosti za uspeh.

S participacijo javnosti je lažje tudi izkoriščanje lokalnih potencialov in ohranjanje lokalnih specifik. To je mogoče doseči na različne načine: s spodbujanjem kreativnosti pri samih prebivalcih, prepoznavanjem in spodbujanjem lokalno specifične kulture ter upoštevanjem družbenih in kulturnih virov, ki so na ciljnem območju že prisotni. Comunian (2011) trdi, da je razumevanje, da naj bi urbana regeneracija ponujala najširše možne kulturne priložnosti kreativnemu razredu, napačna. »Ponovno naj bi odkrivala duh prostora (*a sense of place*), njegovo zgodovino in spodbujala občutke pripadnosti« (Comunian 2011, 1160). »Tudi zato regeneracijskih politik ni mogoče preprosto kopirati, ne da bi upoštevali različne značaje krajev in drugačne okoliščine« (Comunian 2011, 1157), ampak jih je treba aplicirati na izbrani kraj.

Tudi Scott ugotavlja (prim. Scott 2010), da je urbana regeneracije, ki se izvaja s sredstvi kulture, lahko izjemno uspešna, če spodbuja kreativnost pri lokalnih prebivalcih, v dotični skupnosti. Politike, s katerimi si prizadevajo spodbujati kreativnost pri prebivalcih mesta, so mesta razvila zlasti v izogib negativnim posledicam gentrifikacije, saj se na tak način kreativni potenciali kljub prostorskim premikom kreativnih četrti ali grozdov ne izgubijo.

Razumevanje vseh elementov urbanega okolja in njihove prepletenosti je ključno za oblikovanje učinkovite strategije, ki mora upoštevati povezave in soodvisnosti, da se ukrepi med seboj podpirajo, ne pa izključujejo (prim. Roberts in Sykes 2004). »Integriranost oziroma celostnost je značilnost urbane regeneracije, po kateri se ta odločilno razlikuje od drugih, predhodnih poskusov upravljanja s spremembami na urbanih območjih« (Lichfield v Roberts in Sykes 2004, 22).

Urbana regeneracija ima močan potencial za pozitivne spremembe. Čeprav je intervencionistična dejavnost, »gradi mostove med javnim, zasebnim in skupnostnim oziroma družbenim sektorjem« in tako omogoča dialog med sicer odtujenimi sferami. Povzroči lahko »znatne spremembe v institucionalni strukturi glede na spreminjajoče se gospodarske, družbene, okoljske in politične okoliščine,« poleg tega pa je tudi »sredstvo za mobilizacijo kolektivnega napora in zagotavljanje osnov za pogajanja o ustreznih rešitvah«. Urbano regeneracijo zaznamuje zavezanost prebivalcev načrtovanim spremembam, občutek pripadnosti skupnim idejam in pripravljenost za kolektivni napor. Nenazadnje je urbana regeneracija tudi »sredstvo za določanje

politik in ukrepov za izboljšanje stanja urbanih območij in razvoj institucionalnih struktur, potrebnih za podporo pri pripravi specifičnih predlogov« (Roberts in Sykes 2004, 22).

Celostni karakter urbane regeneracije zagotavljajo tudi jasno zastavljeni zeleni rezultati, identificiranje posameznih akterjev, vključenih v projekte in procese, z njihovimi vlogami ter ustvarjanje občutka, da gre za skupni cilj, ki si ga prizadevamo doseči s sodelovanjem vseh vpletenih (Roberts v Roberts in Sykes 2004, 23).

Navodila za uspešno izvajanje urbane regeneracije, ki jih podata Roberts in Sykes (2004, 18–19), so zelo podobna splošnim napotkom za izvedbo uspešnega projekta. Tako naj bi urbana regeneracija:

- »temeljila na podrobni analizi stanja urbanega območja,
- bila usmerjena k sočasni prenovi fizičnega tkiva, družbenih struktur, ekonomske baze in okoljskega stanja urbanega območja,
- poskušala te cilje sočasne prenove doseči z oblikovanjem in uresničitvijo obširne in celostne strategije, ki probleme razrešuje na uravnotežen, urejen in pozitiven način,
- zagotovila, da so strategija in z njo povezani uresničitveni programi zastavljeni v skladu z načeli trajnostnega razvoja,
- zastavila jasne izvedbene cilje, ki jih je mogoče v primernih okoliščinah pomnožiti,
- kar najbolje uporabila naravne, gospodarske, človeške in druge vire, vključno z zemljišči in obstoječim grajenim okoljem,
- si prizadevala zagotoviti konsenz z največjo možno participacijo in sodelovanjem vseh deležnikov z legitimnim interesom za regeneracijo urbanega območja; to je mogoče doseči s partnerstvi ali drugimi načini delovanja,
- prepoznavala pomen merjenja napredka strategije glede na doseganje določenih ciljev in spremljanje spreminjajoče se narave in vplivov notranjih in zunanjih sil, ki delujejo na urbanih območjih,

- sprejemala možnost, da bo treba izhodiščne uresničitvene programe prilagoditi glede na pojavljajoče se spremembe;
- prepoznavala možnost, da lahko različni elementi strategije napredujejo z različnim tempom; zaradi česar je morda treba vire preusmeriti ali zagotoviti dodatne vire, da se vzdržuje ravnotežje med različnimi cilji sheme urbane regeneracije in je mogoče dosegati vse strateške cilje.«

Urbana regeneracija oziroma urbana prenova je celosten pristop k izboljšanju razmer na degradiranem mestnem območju, ki ima velik potencial za dolgoročne pozitivne spremembe, če se poslužuje sodobnih pristopov k vodenju celostnih posegov z upoštevanjem lokalnih specifik in načelom vključevanja javnosti.

3 Evropska prestolnica kulture kot orodje urbane regeneracije

Institut Evropske prestolnice kulture (EPK), ki ga vsako leto prevzameta dve evropski mesti, je sicer zasnovan kot orodje za izgradnjo evropske identitete, med drugim pa naj bi deloval kot generator urbane prenove in oživitve tako središč kot drugih mestnih predelov. Regenerativni potencial EPK se je pokazal šele z nekaj poskusi prestolnic, da bi naslov uporabile tudi za ta namen.

3.1 Urbana regeneracija v politikah in dokumentih EU

Evropska prestolnica kulture je iniciativa Evropske unije (Evropske komisije), zato je neizogibno, da v kontekstu naloge osvetlim tudi ključne evropske politike, ki so povezane bodisi z urbano prenovo bodisi s kulturo kot načinom prenove.

Urbane politike so se na agendo EU uvrstile na prelomu tisočletja. Ob koncu devetdesetih so se za skupno urbano politiko zavzemale zlasti države, ki so imele na tem področju že izoblikovane nacionalne politike (Francija, Belgija in Nizozemska), medtem ko so se druge tega otepale, saj se jim je zdelo, da nimajo dovolj pooblastil, da bi sklepale mednarodne pogodbe (Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung, 2015).

Prvi dokument, ki so ga ministri, odgovorni za urbana vprašanja, leta 2000 vendarle sprejeli, je bil akcijski načrt v Lillu (Lille Action Programme, 2000), v katerem se že omenja participacijo ter celostni in uravnoteženi urbani razvoj ter sodelovanje javnega in zasebnega sektorja pri urbani regeneraciji.

Drugi dokument, v katerega so vključene tudi nove članice, ki so pristopile leta 2004, je Rotterdam Acquis Urban (2004). Tako kot v prvem je tudi v tem dokumentu poudarjena posebna skrb za degradirana območja in soseske. Še pomembnejše pa so usmeritve k dobrem upravljanju in opolnomočenju prebivalcev (URBACT, 2015).

Bristolska pogodba (Bristol Accord, 2005), sprejeta leta 2005, določa, da morajo mesta pri oblikovanju urbanih politik upoštevati veščine in znanja vseh deležnikov in da je nujno vpeljati interdisciplinarno sodelovanje. Britansko predsedovanje je na politično agendo uvrstilo tudi državnim subvencijam alternativne načine financiranja, kot so krediti, posojila in skladi za urbani razvoj (Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung, 2015).

Izjemno pomemben dokument je Leipziška listina (2007), ki so jo pristojni ministri podpisali leta 2007. Listina nadaljuje s cilji, sprejetimi v Lillu in Rotterdamu, ter izpostavlja sprejemanje in uresničevanje celostnih politik urbanega razvoja ter posebno pozornost posveča obravnavi degradiranih sosesk kot sestavnega dela mesta. Za slednje naj bi razvili strategijo tudi na evropski ravni.

Poleg tega v okviru celostnega urbanega razvoja zavezuje k upoštevanju vseh aspektov – prostorskega, sektorskega in časovnega. Mestom nalaga, da prebivalcem omogočijo aktivno vlogo pri oblikovanju svojega neposrednega življenjskega prostora in poudarja participacijo. Izpostavlja tudi pomen kakovostnih javnih prostorov in visoke stopnje »Baukultur« za celotno mesto – s čimer se spodbuja industrija, ki temelji na znanju, kvalificirani in kreativni delovni sili ter turizmu. Posebno pozornost posveča inovacijam in izobraževanju ter prepoznava pomen družbenih in kulturnih omrežij (Leipziška listina, 2007).

Marseille Statement (2008) ponovno izpostavlja pomen integracije urbanih potreb v javne politike.

S prelomno Deklaracijo iz Toleda (Toledo Informal Ministerial Meeting on Urban Development Declaration, 2010), ko se začne prvič obširneje govoriti o energetski učinkovitosti in s tem povezani urbani obnovi, stopi tako bolj v ospredje tudi urbana regeneracija.

Dokument urbano regeneracijo obravnava iz petih vidikov: okoljskega, družbenega, gospodarskega, načrtovalskega in upravljalškega. Pri tem v okviru ekonomske perspektive izpostavi kapitale, ki se zgoščajo v mestih in so morda celo pomembnejši kot ekonomski, a so pogosto zanemarjeni: človeški, socialni in kulturni. Pravi, da je treba razviti strategije za prenavo urbane ekonomije – spodbujati ekonomije znanja, kreativnost, odličnost in inovacije. S spodbujanjem lokalnih malih in srednje velikih podjetij se poveča tudi privlačnost mesta. Dokument poudarja pomen globalne atraktivnosti in konkurenčnosti mesta.

Dokument z načrtovalske perspektive ugotavlja, da je pomembno vzpostaviti okolje, prijetno za življenje, prenavljati javne prostore in ustvarjati nove odprte prostore ter povečati privlačnost za visoko kvalificirano delovno silo in podjetja kot tudi prebivalce. Slednje namreč krepi navezanost na okolje ter pripadnost okolju in skupnosti. Z

upravljalne perspektive kot prejšnji dokumenti tudi ta poudarja neposredno participacijo, vključenost in opolnomočenje.

Posebno pozornost nameni definiranju celostne urbane prenove, pri kateri gre za načrtovan proces, ki presega parcialne interese in pristope; prizadeva si optimizirati, ohranjati in prevrednotiti urbane kapitale (socialni kapital, grajeno okolje, dediščina ...). Pri tem je potrebno najti ravnotežje med nujnim vzdrževanjem živosti središč in prenovo stanovanjskih sosesk. Gre torej za kombinacijo vlaganj v obstoječa urbana tkiva na eni in trajnostni celostni model novega urbanega razvoja na drugi strani.

Po tem ko so usmeritve kohezijske politike za obdobje 2014–2020 najprej poudarjale predvsem regije, mesta pa nekoliko pustile ob strani, Uredba (EU) št. 1301/2013 o Evropskem skladu za regionalni razvoj (ESRR) posebej izpostavlja trajnostni urbani razvoj. Po njem ESRR »v okviru operativnih programov podpira trajnostni urbani razvoj s strategijami, ki določajo celostne ukrepe za spopadanje z gospodarskimi, okoljskimi, podnebnimi, demografskimi in socialnimi izzivi, s katerimi se srečujejo urbana območja, ob upoštevanju potrebe po spodbujanju povezave med urbani in podeželskimi območji« in predvideva, da se trajnostni urbani razvoj izvaja s celostnimi teritorialnimi naložbami, ter določa, da se »najmanj 5 % sredstev ESRR, dodeljenih na nacionalni ravni v okviru cilja "naložbe za rast in delovna mesta", dodeli celostnim ukrepom za trajnostni urbani razvoj« (Uredba (EU) št. 1301/2013).

3.2 Evropska prestolnica kulture

V tem delu bom na kratko predstavila zgodovino in razvoj Evropske prestolnice kulture ter največje izzive in prepoznane dolgoročne učinke te prireditve.

3.2.1 Zgodovina in razvoj

Iniciativa Evropske prestolnice kulture se je začela pod imenom Evropsko mesto kulture (The European City of Culture) na mednarodni ravni izvajati leta 1985 in se je tekom let večkrat spremenila. V tem času se je večkrat spremenil tudi način izbora mest, ki so nosila ta naslov. Študije (prim. Palmer-Rae Associates 2004, García in Cox 2013), ki so doslej obravnavale Evropsko prestolnico kulture v različnih mestih po Evropi, program obravnavajo v treh fazah.

Prva faza (1985–1996): v tej fazi se je program izvajal v mestih tedanjih 12 držav članic, program še ni imel pravnega okvira; mesto, kjer se je program izvajal, so

povečini izbrale države same, časa za pripravo pa je bilo malo (manj kot dve leti), kar je predstavljalo precejšen organizacijski in finančni izziv. V tem času kot primeri dobre prakse izstopajo Glasgow 1990, Antwerp 1993 in Copenhagen 1996, ki so pripomogli tudi k napredovanju naslova samega.

V drugi fazi (1997–2004) je v programu sodelovalo 19 mest v 14 državah. Leta 1998 so se začeli izvajati kriteriji za izbiro mesta in roki za oddajo kandidature, s čimer se je možnost za pripravo programske specifičnih vsebin povečala in programi so postali bolj ambiciozni. Program so podprli evropski kulturni programi, povečal se je tudi delež financiranja iz EU.

Tretja faza (2005–2019) je doslej najobsežnejša, program bo namreč potekal v 29 mestih v 29 državah, od tega v 10 novih državah članicah EU. V tem obdobju je Evropska prestolnica kulture dobila svoj pravni okvir, s čimer so postali pogoji za izbiro kandidaturne jasnejši, okrepili pa so se tudi procesi spremljanja in vrednotenja.

Aprila 2014 sta Evropski parlament in Svet sprejela nov okvir, ki določa, iz katerih držav bodo prestolnice v letih med 2020 in 2033. Nov okvir vsaka tri leta omogoča še tretjo prestolnico, za katerega lahko na odprtem razpisu kandidirajo mesta iz držav kandidatke za EU ali potencialnih držav kandidatke (European Commission, 2016).

Koncept Evropske prestolnice kulture je zelo ohlapen in tako predmet najrazličnejših interpretacij in motivov, zaradi katerih so mesta za ta naslov kandidirala. Kot v svoji študiji ugotavlja Palmer (Palmer-Rae Associates 2004), se poslanstvo in cilji EPK od mesta do mesta močno razlikujejo, pa vendar je mogoče najti nekaj vzporednic. Tako v starejši študiji (prim. Palmer-Rae Associates 2004), ki zajema mesta iz druge faze, kot v novejši (prim. García in Cox 2013), ki zajema prestolnice v letih med 2004 in 2013, avtorji ugotavljajo, da si je večina mest za enega osrednjih ciljev postavila izboljšanje mednarodnega renomeja z boljšo kulturno ponudbo ter posledično večji turistični obisk, istočasno pa tudi krepitev občutkov ponosa in samozavesti pri lokalnem prebivalstvu.

V drugi fazi so drugi cilji vključevali še »širitev lokalnega občinstva za kulturo, prenovo kulturne infrastrukture, razvoj odnosov z drugimi evropskimi mesti in regijami, spodbujanje kreativnosti in inovacij ter razvoj karier oziroma talentov lokalnih umetnikov« (Palmer-Rae Associates 2004, 14).

V tretji fazi se Evropska prestolnica kulture pogosto razume in obravnava kot katalizator za spremembe na drugih področjih. Na eni strani gre za gospodarsko usmerjene cilje, kar je v drugi polovici mogoče interpretirati kot odziv na svetovno gospodarsko krizo, to so razvoj turizma, povečanje tujih investicij, podpora novim industrijam in fizična regeneracija (prim. García in Cox 2013). Na drugi strani pa se pojavljajo tudi mehkejši cilji, kot je krepitev ponosa oziroma navezanosti na mesto ter družbeni angažma in socialna vključenost.

3.2.2. Izzivi

Avtorji novejše študije (García in Cox 2013) ugotavljajo, da so se Evropske prestolnice kulture v zadnjih letih uspešno spoprijele z nekaterimi izzivi, ki so prejšnje nosilke naslova zavirale pri še plodnejšem izvajanju programa.

Program je poslej načrtovan bolj trajnostno, z vizijo, kako se bo izvajal po koncu prestolovanja, čeprav je dejansko nadaljevanje programov pogosto težko dokazovati, kot je tudi sicer pogosto pri tako velikih projektih. Prav tako so mesta uspela poenotiti komuniciranje programa pod skupno znamko ter ga okrepiti. Poleg tega je bilo za te projekte v zadnjih letih namenjenega precej več financiranja. Izvajanje je postalo z novim pravnim okvirom tudi bolj transparentno (prav tam, 13–14). Nekaj izzivov je kljub temu še ostalo oziroma so se pojavili novi.

Kot šibka se je izkazala zmožnost mest, da bi zagotovila občutek pripadnosti programu različnih deležnikov in javnosti. Težavno je tudi uravnoteženje kulturne, družbene in ekonomske agende, oziroma preprečevanje instrumentalizacije kulture za ekonomske interese. Naslavljanje družbenih neenakosti, še zlasti zagotavljanje koristi za vse mestne soseske in skupnosti, je področje, kjer se lahko v prihodnje prestolnice še močno izboljšajo (prav tam, 14). Z vidika urbane regeneracije, povezane s kulturo, je še posebej pomembno osredotočanje na kakovost življenja v posameznih soseskah in grajenje skupnosti v njih.

3.2.3 Dolgoročni učinki

García in Cox (2013, 113) v svoji študiji Evropskih prestolnic kulture zadnjih let razločujeta med kulturnimi, ekonomskimi in fizičnimi, družbenimi in političnimi učinki.

Med kulturnimi učinki izpostavljata »vplive na obstoječ kulturni sistem in načrte za prihodnje kulturne aktivnosti. /.../ Dolgoročno korist imajo projekti, ki trajajo tudi po

koncu prestolovanja, krepijo sodelovanje med akterji na področju kulture ter povečujejo zmožnosti in ambicije kulturnega sektorja« (prav tam). Poleg teh internih učinkov je pomembno tudi izboljšanje imidža, ugleda mesta tako navznoter, za domačo publiko, kot navzven, za obiskovalce od drugod. Nekaterim mestom se tako uspe uvrstiti med »najuspešnejše nacionalne in mednarodne kulturne oziroma turistične destinacije«.

Ekonomski pozitivni učinki na prestolnico se navadno kažejo v porastu turističnega obiska, kot omenjeno že zgoraj. Pri učinkih v fizičnem prostoru gre navadno za naložbe v kulturno infrastrukturo, ki so ponekod uspešne, drugod pač ne. Spornost teh naložb izvira zlasti v slabem načrtovanju rabe infrastrukture po koncu prestolovanja (prav tam). Posegi v prostor sicer navadno niso del projekta Evropske prestolnice kulture, vendar mesta z naslovom pogosto uspejo pritegniti zasebne investicije, še zlasti pa javna, nacionalna ali evropska, sredstva, s katerimi financirajo arhitekturne projekte.

Pri opredeljevanju družbenih učinkov je problematična »odsotnost oprijemljivih dokazov«. Najpogosteje mesta poročajo o povečanju občinstva in njihovega kulturnega angažmaja ter krepitvi občutkov ponosa in identifikacije z mestom. »Ponekod pa imajo lokalne skupnosti tudi izjemno negativna stališča do EPK« (prav tam). Vrednotenje družbenih učinkov je nedvomno problematično, saj je družbene spremembe težko izmeriti, vendarle pa je mogoče z analizo medijskega diskurza ter z anketnimi raziskavami in intervjuji oceniti, kakšen vpliv je imel projekt na mesto.

V zvezi s političnimi učinki se najpogosteje navaja katalizatorski učinek, ki spodbuja spremembe, vendar se istočasno pojavljajo tudi dvomi o enakomernem vplivu na skupnosti in uravnoteženosti prioritet. Pogost dolgoročni učinek je sprememba mestne kulturne politike s strateškim načrtovanjem njenega razvoja, katerega pozitivni učinek je tudi večja finančna podpora kulturnemu sektorju (prav tam). S tem, ko projekt za eno leto usmeri vso pozornost nekega okolja v kulturo, se sprožijo diskusije in razmišljanja, ki imajo neizogibno učinke vsaj na kulturno politiko, če ne širše.

3.3 Primeri urbanih regeneracij skozi EPK

V literaturi, ki obravnava preteklo EPK in skuša ovrednotiti njihove vplive z vidika urbane regeneracije, se kot pionirski primer pojavlja Glasgow. Največje škotsko mesto velja za primer dobre prakse, kljub temu pa ne manjka kritik, ki problematizirajo izpostavljene pozitivne učinke projekta. Podobno je s Portom, ki je že pri sami pripravi urbano regeneracijo zastavil kot eno od ključnih komponent projekta. Medtem ko je bila fizična prenova mestnega jedra uspešno izvedena, so bili drugi vidiki regeneracije premalo upoštevani in je zato težko govoriti o celostnem pristopu.

Glasgow

V britanskem okolju je tako Glasgow, Evropska prestolnica kulture 1990, dolgo služil za primer dobre prakse, ki so ga poskušali nemalokrat reciklirati. Tradicionalno industrijsko mesto je kot prvo preko naslova Evropska prestolnica kulture poskušalo s kulturo zagnati procese urbane regeneracije ter tako spremeniti svojo podobo in razrešiti družbene probleme (García 2005). Kritiki si sicer niso enotni, vendar mnogi Glasgow izpostavljajo kot uspešen primer zagotavljanja dolgoročnih učinkov tega projekta.

Glasgow je kot prva EPK »naslov dobil z natečajem na nacionalni ravni, kot prvi je imel več kot tri leta časa za pripravo programa, prvi je uspel nabrati znatno javno in zasebno finančno podporo in bil je tudi prvi, ki je zaznal potencial te prireditve kot katalizatorja urbane regeneracije s pomočjo kulture« (García 2005, 844). Kot prvega ga tako lahko štejemo med mesta, ki so naslov Evropske prestolnice kulture skušala uporabiti za celostno prenovo mesta.

Pozitivni učinki, ki jih izpostavljajo zagovorniki Glasgowa kot zgodbe o uspehu, so zlasti ekonomske narave, saj so se v mestu odprla mnoga delovna mesta, dogodek pa je dvignil tudi število obiskovalcev. Ekonomski učinki so v glavnem posledica preobrazbe mestnega imidža, kar pomeni, da je prestolovanje pozitivno vplivalo tudi na kulturno in simbolično dimenzijo mesta (prav tam, 845–846). Glasgow je naslov izkoristil za vzpostavitev nove znamke ter si s tem pridobil širšo prepoznavnost in privlačnost za obiskovalce.

Kritiki izpostavljajo temnejše vidike ekonomskih vplivov, kot je porast zlasti dohodkovno nižjih delovnih mest. Poleg tega v mestu ostajajo prisotne močne družbene neenakosti, ki so dediščina industrijske preteklosti mesta in gentrifikacijskih procesov (prav tam, 845). Prestolovanje naj bi bilo po mnenju kritikov samo »maska, s katero je želelo mesto skriti trajne, zakoreninjene probleme in protislovja, ki so posledica desetletij revščine in s tem povezanih problemov s stanovanji, zdravjem in prehrano« (prav tam, 846).

Kljub temu uspeha Glasgowa pri vzpostavljanju svoje nove podobe ne gre zanikati in pogosto se ga navaja kot »zglede pri izkoriščanju mestnega marketinga kot ključne sestavine urbane regeneracije« (prav tam, 847). Dober renome mesta ima lahko dolgoročne pozitivne učinke na mesto tudi v smislu privabljanja tujih podjetij, ki zaposlujejo visoko kvalificirano delovno silo.

García na podlagi analize medijskega diskurza in interpretacij interesnih skupin ugotavlja, da je »najzanimivejša in kompleksna kulturna zapuščina prestolovanja Glasgowa leta 1990 njegov vpliv na identiteto lokalne skupnosti« (prav tam, 857). Lokalne kreativne skupine in posamezniki, ki so neposredno vključeni v ustvarjanje in razvoj kulturnega pomena v Glasgowu, dojemajo leto 1990 kot prelomno leto, ki jim je »vplilo samozavest za nadaljevanje dela kljub zmanjševanju javnega financiranja in presihanja institucionalne podpore. /.../ Prav tako ugotavljajo, da so se naučili biti bolj podjetni in iznajdljivi pri iskanju financiranja« (prav tam, 857). Prestolniško leto je torej pomembno zaznamovalo lokalno kulturno in kreativno sceno in celo spodbudilo nastanek nove identitete.

Študija kaže na nekatere razkorake med dojemanjem pomena EPK med različnimi akterji. Tako so na primer predstavniki zasebnega sektorja prepričani, da je EPK oživil kulturno sceno, predstavniki kulturnega sektorja pa pravijo, da je bila ta izjemno živahna že prej (prav tam, 860).

Kljub temu García v sintezi poudarja dolgoročne kulturne koristi, zlasti mehkejše in neoprijemljive, ki jih je mesto v nasprotju z ekonomskimi učinki uspelo vzdrževati. Slednje izkazuje možnost neravnovesja pri zagotavljanju trajnih oprijemljivih in neoprijemljivih učinkov. Pri tem pa je treba opozoriti tudi na problematičnost ugotavljanja vzrokov za mehke učinke, saj je izjemno težko oceniti, ali so dejansko posledica prestolovanja, in ne drugih dejavnikov (prav tam, 861–862). Na tem

področju je treba razviti metodologijo, s katero bo mogoče bolj zanesljivo oceniti dejansko povezanost učinkov z načrtovanimi aktivnostmi v okviru EPK.

Porto

Porto se je v 70. in 80. letih začel spopadati s tipičnimi problemi evropskih mest – selitvijo prebivalstva in storitev na obrobje, kjer so se gradili veliki nakupovalni kompleksi, poslovne stavbe in stanovanjske soseske. Središče mesta, ki sicer velja za »delavsko mesto« s šibko kulturno sceno, se je začelo prazniti in okrepila se je njegova slaba podoba. V letih med 1960 in 1996 se je število prebivalcev v mestnem središču zmanjšalo za več kot polovico (Balsas 2004, 397–398). Degradacije mestnega središča ni bilo mogoče več preprečiti.

Mestna uprava je na vse bolj pereče probleme odgovorila z ustanovitvijo organizacij, ki so uspele obnoviti historični predel mesta ter s spodbujanjem kulturnih prireditev in širjenjem mreže kulturnih prizorišč v mestu nekoliko izboljšati imidž mestnega središča. Privlačna grajena dediščina je kljub nezadržnemu propadanju pritegnila nekatere investitorje in s posegi na nabrežju se je izboljšala podoba mesta zlasti v očeh mlajšega dela prebivalstva (prav tam, 399). Prvi koraki v smeri oživitve mestnega jedra so bili tako storjeni.

S prestolovanjem, ki ga je dobil po težki tekmi z rivalsko Lizbono, se je tako Porto ponudila priložnost, da majhne korake nadgradi s sredstvi in pozornostjo, ki jih zagotavlja ta dogodek. Osnovna področja, na katera se je osredotočal program Porta, so bila: 1) urbana regeneracija, 2) prenova in izgradnja kulturne infrastrukture in 3) kulturni dogodki. Urbana regeneracija obsega prenavo javnih prostorov, ekonomsko regeneracijo in stanovanjski program, in sicer v mestnem središču, ter prenavo nabrežij na dveh območjih (prav tam, 400). Porto je torej urbano regeneracijo obravnaval ločeno od samega kulturnega programa, tudi investicije v kulturno infrastrukturo so bile ločene od preнове.

Od vseh treh področij so bili najočitnejši posegi opravljeni v okviru urbane regeneracije. Prenovo so načrtovali celostno in precej velikopotezno, vključevala je npr. tudi mobilnostni načrt in program za modernizacijo majhnih neodvisnih trgovin. Po zamenjavi glavnih akterjev pa je bil velik del načrtovanih aktivnosti opuščen. Prenova, ki se je vendarle odvijala, je imela številnečasne negativne učinke na mesto, kot so preobilica gradbišč, pomanjkanječasnih pločnikov in pešpoti,

prometni zastoji in upad prodaje v lokalih in trgovinah v mestnem jedru (prav tam, 400-402). Ohromitev mestnega središča je povzročila nezadovoljstvo med lokalnimi prebivalci, zato v tem času projekt ni bil pretirano priljubljen.

Balsas poudarja tudi neznatno vlogo lokalne skupnosti, ki v pripravo in izvajanje regeneracijske strategije ni bila ustrezno vključena. Kot problematične izpostavlja tudi kontinuirane konflikte in boje med mestno upravo in pisarno, ki je vodila projekt EPK (prav tam, 402). Težave pri vodenju projekta zaradi pogosto ambivalentne vloge mestne uprave se pri izvajanju EPK nasploh pojavljajo pogosto.

Kljub nasprotovanju posegom v mestnem jedru v času gradbenih del, ki se je pojavilo zlasti zaradi začasnih negativnih posledic za lokalne prebivalce in podjetja, po končanih delih velika večina prebivalcev meni, da je prenova pripomogla k večji privlačnosti mesta. Čeprav so gradbena dela kratkoročno vplivala na slab ugled projekta in mesta samega, so dolgoročni učinki vidni – kljub naraslim stroškom je bilo izvedenih več kot 80 % načrtovanih posegov. Porto je uspelo pridobiti državne investicije, ki bi jih sicer s težavo iztržili (prav tam, 404).

V primeru Porta lahko tako govorimo o uspešni uporabi EPK za namene urbane regeneracije, zlasti z vidika izvedenih investicij. Balsas pa opozarja na možnosti za večji vpliv posegov, če bi načrtovalci pravočasno vključili javnost, in obžaluje ukinitvev progama za ekonomsko regeneracijo, s katero bi lahko okrepili podjetniške veščine posameznih trgovcev in spodbudili lokalne kreativne potencialne. Ocenjuje, da je EPK vendarle uspel povečati lokalno občinstvo za kulturne dogodke in ustvariti domače in mednarodne mreže, v katerih se kali nova generacija kulturnih akterjev (prav tam, 406–408).

Porto je pomemben zgled pri uporabi EPK kot orodja za urbano regeneracijo, ker je slednjo obravnaval ločeno od samega kulturnega programa in infrastrukture ter tako preprečil, da bi kulturo instrumentaliziral za druge namene. Prav tako so v mestu kljub politični nestabilnosti in sporom uspeli izvesti večji del načrtovane fizične prenove. Čeprav del načrtovanega programa, predvsem mehkejši del, ni bil izveden, lahko služi kot primer dobre prakse, kako urbano regeneracijo zastaviti celostno.

4 Analiza Evropske prestolnice kulture Maribor 2012

V nadaljevanju podajam analizo Evropske prestolnice kulture Maribor 2012 z vidika njenih prostorskih in družbenih učinkov. Za lažji vpogled v samo nastajanje dogodka in dejavnike, ki so izoblikovali program, najprej podajam analizo procesa kandidature in nominacije, nato pa še strnjeno predstavitev izvedenega programa. Z analizo nominacije in kandidature sem ugotavljala, kako je že sama priprava vplivala na dogodek, kako je nastajal program in kateri motivi so ga sooblikovali in zaznamovali.

Analiza prostorskih učinkov metodološko temelji na analizi podlag, ki so bile pripravljene za projekt Evropske prestolnice kulture, torej na za ta namen pripravljenih viziji in scenariju razvoja Maribora ter spremnih vizualizacijah in opazovanju dejanskih sprememb v prostoru.

Analiza družbenih učinkov pa izhaja iz pregleda referenčne strokovne literature, komentarjev dogodka v medijih in intervjujev, ki sem jih opravila z izbranimi sogovorniki. Analize družbenih učinkov je predstavljala velik izziv, saj kljub velikemu številu študij EPK in regeneracij s pomočjo kulture nasploh še ni uveljavljenega metodološkega aparata, s katerim bi merili vpliv programa in posegov na mehke družbene elemente.

4.1 Postopek izbire

4.1.1 Kandidatura

Proces izbire mesta, ki je naposled postalo slovenska Evropska prestolnica kulture 2012, se je začel s pozivom vlade ministrstvu, pristojnemu za kulturo, naj izvede postopek nominacije EPK Evropski komisiji. Izbira slovenskega mesta za EPK se je odvijala v prehodnem obdobju pred dokončno uveljavitvijo novega pravnega okvira, ko je imela vlada še možnost upoštevati bolj sproščena pravila glede nominacije. Mesto bi v tem obdobju lahko izbrala brez razpisa, po strateški oceni, katero mesto se ji zdi najbolj primerno za ta naslov. Vlada se je v nasprotju s to možnostjo odločila za upoštevanje novejšega pravilnika in (vsaj navidez) bolj transparentno pot z razpisom in imenovanjem mednarodne komisije, ki je naposled izbrala najboljši predlog.

Ministrstvo za kulturo je tako leta 2006 objavilo razpis, s katerim je mesta pozvalo k predložitvi predlogov za EPK (Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture 2013, 9). Mariborsko kandidaturo na razpis je po izboru Mestne občine Maribor pripravilo Kulturno izobraževalno društvo KIBLA, KID KIBLA, »prva prezentacijska in produkcijska institucija v Sloveniji na področju multimedijske in intermedijske umetnosti in kulture s celoletnim programom« (O KID KIBLA, 2015).

Osrednji poudarek mariborske kandidature je bilo povezovanje z drugimi mesti v vzhodni kohezijski regiji, pri prijavi so tako sodelovali še Murska Sobota, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec in Velenje.

Obvezni del dokumentacije za kandidaturo je bil lokalni program kulture Mestne občine Maribor 2007–2011, ki jo je Mestni svet Mestne občine Maribor skupaj s kandidaturo potrdil na seji 14. februarja 2007 (Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture, 2013, 9).

Ministrstvo za kulturo je presojo vlog (prispele so štiri vloge, poleg Maribora so kandidirali še Celje, Koper in Ljubljana) prepustilo mednarodni strokovni komisiji. »Ta je na zasedanju v maju 2007 odločila, da je najboljša in najprimernejša vloga Maribora s partnerskimi mesti, ki jo je predlagala ministru. /.../ minister je predlog komisije upošteval in Vladi RS predlagal, da za Evropsko prestolnico kulture 2012 predlaga Maribor s partnerskimi mesti. Vlada je njegov predlog na seji 31. maja 2007 tudi potrdila« (prav tam).

»Avgusta istega leta se je začela priprava na bruseljski proces. Najprej je bilo treba izbrati, po kakšnem postopku bo potekal proces, in izpolniti vprašalnik, ki je zahteval nekaj osnovnih, a natančnih odgovorov glede izhodišč, ki jih projekt Evropske prestolnice kulture zahteva« (prav tam).

Pred zagovorom pri Seleksijskem odboru v Bruslju je Mestna občina Maribor z Ministrstvom za kulturo sklenila sporazum, ki je grobo določeval vsebinski in finančni okvir. »Dogovorjena vsota je bila 200 mio EUR, pri čemer je bilo 50 mio EUR namenjenih programom, 150 pa investicijam. Vlada Republike Slovenije je dokončno dokumentacijo potrdila na seji 20. decembra 2007 in jo pred koncem leta posredovala Bruslju« (prav tam).

4.1.2 Nominacija

Selekcijski odbor, ki je presojal o nominaciji Maribora in Guimarães, ki je bil prav tako predlagan za Evropsko prestolnico kulture 2012, se je sestel 23. aprila 2008. Odbor je po splošni presoji prijav soglasno potrdil obe predlagani mesti oziroma jih ponudil v potrditev institucijam EU, vendar je zlasti Mariboru naročil, naj svojo prijavo še izpili.

Postopek je stekel in kandidatura Maribora je bila uradno potrjena, po tem ko je »nominacijo najprej sprejela Evropska komisija, potrdili so jo kulturni ministri vseh držav članic EU, končno jo je 15. maja 2009 potrdil tudi Evropski parlament« (Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture, 2013, 11). V vmesnem času je bilo s pripravo programa še kar nekaj dela.

Do novembra 2008 je mariborska ekipa prijavo še nekoliko dodelala. Izbirna komisija, ki je zasedala takrat, je izrazila občudovanje nad predanostjo, navdušenjem in prizadevnostjo nove ekipe ter pohvalila izboljšave v primerjavo s pomladansko prijavo. »Izpostavila pa je veliko število predvidenih projektov in izrazila dvom o zmožnostih mesta, da izvede vse te projekte« (Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012, 2009, 5).

Člani komisije so tako predlagali večjo selektivnost pri uvrščanju projektov v program EPK in osredotočenost na projekte, ki se bodo izvajali samo v tem letu in so pripravljene specifično za čas prestolovanja, ter zahtevne, vendar izvedljive projekte, ki naj bodo omejeni na pet do sedem prioritet. Komisija je ekipi priporočila tudi vključitev tujih strokovnjakov, ki bi lahko s svojim znanjem dodatno pripomogli k razvoju projekta (prav tam).

Po potrditvi nominacije je bila imenovana Nadzorna in svetovalna komisija, ki je obema mestoma pomagala pri dokončnem oblikovanju programa. Na srečanju komisije 25. novembra 2009 v Bruslju so bila mesta povabljeni k predstavitvi napredka pri pripravi dogodka.

Predstavitve mariborske delegacije, ki jo je vodil Vladimir Rukavina, se je osredotočala na upravljalno strukturo telesa, namenjenega izvedbi EPK. Komisija je strukturo sicer ocenila kot prezapleteno, vendar enostavnejše glede na obstoječo zakonodajo v Sloveniji ni mogoče vzpostaviti. Neodvisno agencijo ali zavod je

predlagala tudi študija Univerze v Ljubljani, medtem ko je vlada vodenje projekta sprva nameravala prepustiti kar obstoječi mariborski kulturni instituciji, ki jo vodi prav Rukavina, Narodnemu domu (prav tam, 8).

Rukavina je v svoji predstavitvi potrdil še geografsko razsežnost projekta in predstavil pomembnejše kulturne dogodke tudi v partnerskih mestih. Prav tako je napovedal osnutek programa sredi leta 2010. Ta naj bi vseboval sedem ključnih projektov, zanimivih za mednarodno oziroma evropsko javnost, pa tudi bolj lokalno usmerjene projekte. Rukavina je poročal tudi o potrditvi financiranja, ki naj bi s posameznimi letnimi paketi mest in Ministrstva za kulturo skupaj znašalo 57 milijonov evrov (prav tam).

V poročilu komisiji je bilo govora tudi o animacijskem načrtu za mesto, ki je predvideval gradnjo in prenovo posameznih objektov, pri čemer je bilo že takrat jasno, da vseh načrtovanih investicij ne bo mogoče izvesti pred začetkom projekta (Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012, 2009, 9).

Kot pravi poročilo, je bila komisija sicer zadovoljna z napredkom pri programu, vendar je izrazila zaskrbljenost nad kompleksno upravljalsko strukturo, vzpostavljanje katere bi lahko upočasnilo proces priprave na prestolovanje in oviralo delovanje projekta v času izvajanja programa. Ekipi, ki je pripravljala program, je tega uspelo skrčiti na 16 sklopov, kar se je komisiji še vedno zdelo precej nepregledno in neobvladljivo. Končni program, na podlagi katerega naj bi komisija odločila o podelitvi nagrade Meline Mercouri, naj bi bil oddan v sredini leta 2010 (prav tam, 10).

Podelitev nagrade Meline Mercouri je odvisna od upoštevanja dveh kriterijev – to sta »evropska dimenzija« in »mesto in meščani«. V zvezi z evropsko dimenzijo mora program »spodbujati sodelovanje med kulturnimi akterji, umetniki in mesti iz relevantnih držav članic in drugih držav članic v vseh kulturnih sektorjih, poudarjati bogastvo kulturne raznovrstnosti v Evropi, izpostaviti skupne aspekte evropske kulture«. Kriterij »mesta in meščani« pa pomeni »spodbujanje participacije prebivalcev mest in njihove regije in zbujanje njihovega zanimanja kot tudi privabljanje tuje javnosti ter izvedbo projekta kot trajnostnega in sestavnega dela dolgoročnega kulturnega in družbenega razvoja mesta« (prav tam). Participacija

javnosti, ki jo mnogi strokovnjaki izpostavljajo kot ključno pri regeneracijskih posegih v mesto, je torej tudi odločilna sestavina uspešnega prestolovanja.

Na drugi predstavitvi pred Nadzorno in svetovalno komisijo je delegacijo vodila Suzana Žilič Fišer, ki je vodenje javnega zavoda (ustanovljenega v začetku leta 2010) prevzela konec leta 2010. V predstavitvi je izpostavila podporo projektu na lokalni, regionalni in državni ravni in s tem zagotovljena sredstva, ki pa so se kot posledica finančne krize zmanjšala s 57 na slabih 42 milijonov evrov. Od prejšnje predstavitve se je program močno spremenil – izhodiščnih 16 programskih sklopov so skrčili na samo štiri: Ključi mesta, Življenje na dotik, Terminal 12 in Urbane brazde. Slednji naj bi se še posebej osredotočal na lokalno prebivalstvo in njihovo vključevanje v sam program (Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012, 2011, 11). Participacijo so usmerili zlasti na prostovoljce in študente.

Delegacija je predstavila tudi infrastrukturne načrte. Še v tej fazi so bili namreč prepričani v gradnjo novih stavb in preobrazbo praznih tovarniških prostorov v nova kulturna prizorišča. Predstavili so tudi natečaj, s pomočjo katerega naj bi prenovili rečne brežine in zgradili nov most čez Dravo (prav tam). Prenova osrednjega mestnega trga (Trga Leona Štuklja) naj bi mestu dala svež urbani utrip. Projekt je nova ekipa dojemala kot priložnost za iskanje nove kulturne identitete nekdanj industrijskega mesta, ki bi lahko bila zgled drugim evropskim srednje velikim mestom (prav tam, 12). Ekipa je delno upoštevala nasvete komisije in nekoliko poenostavila procese poročanja in evalvacije.

Komisija je izrazila zadovoljstvo nad izboljšanim programom. V prihodnje je odsvetovala spremembe v ekipi in priporočila zagotavljanje stabilnosti tako ekipe kot programa, glede na to, da se je proces bližal ključni fazi, ko je treba dejansko začeti izvajati program (prav tam, 13).

Komisija je poudarila, da je treba začeti intenzivno oglaševati dogodek, saj je le tako mogoče pritegniti kar največje število obiskovalcev. Poleg tega je Mariboru naložila, naj začne načrtovati »dolgoročne učinke projekta, saj so se v preteklosti najuspešneje odrezale prestolnice, ki so program vpletle v dolgoročno strategijo razvoja kulture« (prav tam). Delno je bilo to v Mariboru sicer že zagotovljeno v okviru sprejetega občinskega programa kulture.

Komisija je obe mesti, Maribor in Guimarães, predlagala za nagrado Meline Mercuri ter ju še enkrat pozvala k vzdrževanju stabilnega vodenja.

4.2 Program

Programska zasnova projekta EPK je na začetku temeljila na vključitvi velikega števila lokalnih kulturnih akterjev iz Maribora in glede na regionalno orientacijo projekta tudi širše v soprostolnih mestih. Zahtevo EU, da se program poenoti, zoži in preoblikuje tako, da bo preglednejši, so na lokalni ravni razumeli kot precej ostrejšo kritiko, kot jo je podala sama komisija (Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012, 2011). Posledica te kritike je bila zamenjava ekipe in popolno prestrukturiranje programa.

Ker se je to popolno preoblikovanje ekipe zgodilo relativno pozno in je segalo že v fazo, namenjeno izvajanju programa, se je celoten proces tako zavlekel, da je bila brežhibna izvedba dogodka skoraj nemogoča.

Kritika komisije, ki je na lokalnem nivoju zvenela očitno precej ostreje, kot je bila izrečena, je privedla do dvoma v kakovost lokalnega programskega vodstva projekta in posledično mobilizacijo kadrov, ki niso bili neposredno vpeti v lokalno okolje in dogajanje.

Tudi vprašanje pravne osebe, ki bo izvajala program, je bilo razrešeno relativno pozno. Konec januarja 2010 so ustanovili Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture.

Odlok o ustanovnem aktu Javnega zavoda MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture je na seji 28. januarja 2010 sprejel Mestni svet Mestne občine Maribor. »Tako je bila tudi uradno ustanovljena organizacija za celovito načrtovanje, pripravo, organiziranje in izvajanje projekta 'Maribor 2012 – Evropska prestolnica kulture'. Velik del leta je ta priprava izvedbe potekala preko začasnih organov oz. vršilcev dolžnosti, dokler nista bila konec leta 2010 uradno potrjena programski direktor in poslovna direktorica, po vršilcu dolžnosti generalne direktorice pa tudi generalna direktorica« (Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture, 2013,13).

Pozna vzpostavitev operativnega organa za delo na projektu in dejstvo, da so odgovorni posamezniki na vodilnih mestih še pozneje prevzeli dolžnosti, je že v samem začetku pomenil velik izziv.

Kot je mogoče sklepati iz postopka izbora, je bil ključni element mariborske prijave široko partnerstvo, v katero je bilo vključenih 5 soprestolnih mest: Murska Sobota, Novo mesto, Slovenj Gradec, Velenje in Ptuj. Tudi programi posameznih partnerskih mest so bili precej razdrobljeni, tako je murskosoboškega sestavljalo 17, novomeškega 18, ptujskega 22, slovenjegraškega 15 in velenjskega 23 programskih enot (prav tam, 17).

Mariborski program so sestavljali 4 osnovni programski sklopi: Ključi mesta, Urbane brazde, Terminal 12 in Življenje na dotik, v zadnjem trenutku pred začetkom programa pa so se jim pridružile še tri programske entitete Kulturne ambasade, Priložnost za vse in RAZ:UM (prav tam, 51).

»Programski sklop Ključi mesta, ki je dolgo nosil delovni naslov Reanimirani Maribor, je bil zamišljen kot osnovni del EPK. Izhodišče je bil premislek o položaju "osnovne celice zgodovine" torej meščanov in meščank Maribora, in načinih, kako z njimi povezati prireditev, kot je EPK, in jo narediti njihovo. Tema programskega sklopa je zgodba o urbanosti Maribora, cilj pa zanimivo, življenjskega utripa polno mestno središče« (prav tam, 53).

Programski sklop Terminal 12 je bil izrazito umetniški sklop. V okviru Terminala 12 je Maribor gostil številne mednarodne spektakelske produkcije, viške visoke umetnosti različnih umetniških polj (prav tam, 55).

Urbane brazde so bile družbeno angažirani del EPK, katerega namen je bil »izoblikovati primer celostnega in trajnostno naravnane razvoja regije z vidika okoljskih, socialnih in kulturnih danosti.« Program je temeljil na »procesih, preko katerih so raziskovalci iz tedna v teden izgrajevali različne skupnosti in s tem nove družbenosti v mestu« (prav tam, 57). »Programski sklop nadgrajuje Center alternativne in avtonomne produkcije (CAAP), preko katerega vsi pravni subjekti, ki so zrasli iz programa Urbanih brazd, ustvarjajo, izmenjujejo, sodelujejo in razvijajo nove ekonomske in socialne pristope zlasti v smeri skupnostnih podjetij, odgovorne

ekonomije ter angažiranih neposrednih praks, ki odgovarjajo na potrebe ljudi« (prav tam).

Programski sklop Življenje na dotik je zasledoval dva cilja – čim bolj poenotena predstavitev programa in dogajanja v okviru EPK in prostor za (avto)refleksijo in kritiko širših družbenih razmer (prav tam, 61).

V okviru Kulturnih ambasad so se v Mariboru predstavile številne tuje kulture iz 31 držav z vsega sveta. Entiteta je spodbujala medkulturni dialog in strpnost. S sodelovanjem s tujimi vladnimi ustanovami so se stkala tudi pomembna partnerstva, med drugim pa so odprli tudi razpravo o kulturni diplomaciji (prav tam, 64).

Entiteta Priložnost za vse – Kultura ni ovira se je izvajala »vzporedno z uradnim programom EPK in je na različnih ravneh omogočala dostopnost programskih vsebin vsem, tudi osebam s posebnimi potrebami« (prav tam, 71). Na ustvarjalne načine so prilagajali fizično dostopnost prizorišč, pa tudi dostopnost programa in spletnih vsebin.

4.3 Analiza prostorskih učinkov

4.3.1 Načrti

Iz obstoječih dokumentov o Evropski prestolnici kulture v Mariboru iz časa pred prestolniškim letom kot tudi iz časa po zaključku projekta je težko razbrati, kaj točno so bili načrtovani posegi v prostor.

Prostorski scenariji so se namreč pod vplivom gospodarske krize, pomanjkanja zasebnih vlagateljev, negotovosti o dodelitvi sredstev iz državnega proračuna in političnih preigravanj nenehno spreminjali.

Mestna občina Maribor je v pripravah na Evropsko prestolnico kulture pripravila dokument, v katerem je predstavila predvidene infrastrukturne investicije za izvedbo projekta EPK in nadaljnji kulturni razvoj mesta in ožje regije. V Prostorih Evropske prestolnice kulture (2009) je tako predstavljena prostorska vizija mesta, kot jo je načrtoval mestni arhitekt Stojan Skalicky, in scenarij prostorskega razvoja EPK 2012, ki ga je pripravil Center za urbani razvoj s Fakultete za gradbeništvo mariborske univerze.

Prostorska vizija zajema dolgoročnejši razvoj mesta Maribor z zaledjem, v kateri Skalicky izpostavlja »nadaljevanje preнове in revitalizacije starega mestnega jedra, /.../ prostorski razvoj občine kot regijskega središča« zlasti v navezavi na novo vzhodno obvoznico, ter »usmerjanje razvoja na tem delu mesta v smislu nadaljnje rasti mesta, /.../ trajnostni razvoj Pohorja, Slovenskih goric, Dravskega polja, Mariborskega jezera s širokim zaledjem, Kozjaka, Dravske doline, s čimer bo zagotovljen razvoj območij v smislu ohranjanja naravne in kulturne dediščine ter vključitev teh kvalitete v turistično ponudbo, ki bo prispevala k razvoju regije« (Prostori Evropske prestolnice kulture, 2009, 6).

Skalicky predstavi razvojne potencialne posameznih urbanih območij. Z ozirom na EPK so zanimive posamezne turistične točke. Zlasti izpostavlja reko območje med Zrkovci in Dogošami ob Dravi, kamor bi lahko umestili infrastrukturo za vodne šport, sicer pa bi vzpostavitev plovnosti Drave pomenila tudi obogatitev Maribora z rečnim pristaniščem, ki bi ga lahko predvsem v turistične namene povezali s širšim evropskim prostorom. Poleg rečnega nabrežja ocenjuje, da je mogoče športne in kulturne aktivnosti umestiti tudi na območje Parka Tabor (prav tam, 7).

Tako Skalicky kot Lobnik, avtor scenarija, prepoznavata pomen strjevanja mestnega središča Maribora, ki bi ga bilo mogoče delno uresničiti z vzpostavljanjem novih, tudi za pešce in kolesarje ter druge nemotorizirane uporabnike mestnega prostora, prijetnejših povezav med obema bregoma Drave (prav tam, 8–9).

V času priprave Strateškega okvira investicijske usmeritve Mestne občine Maribor v okviru aktivnosti pri izvedbi »Evropske prestolnice kulture 2012« se je pripravljala »mednarodni arhitekturni natečaj za ureditev nabrežja reke Drave med Studenško brvjo in železniškim mostom ter zasnova nove galerije za sodobno umetnost ter javni arhitekturni natečaj za prostorsko ureditev Glavnega trga do ulice Kneza Koclja« (prav tam, 7).

Takrat pa so se že izvajali drugi projekti, kot je prenova Minoritskega samostana in Naskovega (zdaj Vetrinjskega) dvorca, v fazi projektiranja pa so bili Slomškov trg, Pekarna, Mestni Grad, Mariborski otok, Mestna knjižnica z Rotovškim trgom in Koroška cesta (prav tam, 7).

Umeščanje prizorišč za EPK je močno vezano na razvoj prostora ob Dravi. Nabrežje Drave naj bi ponudilo mnoge odprte ambiente za izvajanje kulturnega programa na prostem, poleg tega pa se to območje navezuje na nekatere že izvajajoče se projekte.

Scenarij predvideva umeščanje kulturne infrastrukture na Lent. Zahodno območje Lenta naj bi tako zastopalo »'tradicionalne' kulturne prireditve (galerija, komorne dvorane, odprti oder, lutkovno gledališče ...)«, med mestno tržnico ter kopališče Pristan pa umešča »galerijo sodobnih umetnosti, ki bi ponudila enega sodobnih simbolov Evropske kulturne prestolnice«. V času EPK predvideva »zaprtje Glavnega trga s Koroško cesto za motorizirani promet ter s tem povezano preureditev Rotovža, Mestne knjižnice in Slomškovega trga ter ureditev žepnega parka na vzhodnem delu Glavnega trga (prav tam, 9).

»Na levem bregu bi se izoblikoval večnamenski prireditveni prostor – med Vodnim stolpom ter železniškim mostom z javnim kopališčem na reki (ki bi pozimi lahko služilo kot drsališče), koncertno dvorano, večnamenskim prireditvenim prostorom ob izteku brvi ter sodobno simbolno dominantno mesta. Na desnem bregu bi se uredil pristan« (prav tam, 9–10). Scenarij poleg zgoraj naštetih zaprtih prostorov izpostavlja prizorišča v javnem prostoru, s čimer bi projekt Evropske prestolnice kulture pridobil na vplivu na lokalno skupnost. Živahnost na javnih površinah je ključna sestavina prostorov z visoko kakovostjo življenja.

Prostorski scenarij EPK poleg preurejanja prostora ob reki predvideva oblikovanje ključne infrastrukture Evropske kulturne prestolnice »(preureditev obstoječih odprtih prostorov mesta, preureditev prostora mestnih vpadnic, preurejanja mestnih obvoznic – predvsem južne obvoznice, oblikovanje sodobnih odprtih prostorov mesta) tudi izven območja Drave« (prav tam, 10).

Tako vizija kot scenarij obravnavata prometno povezanost mesta, ki je za izvedbo velikega dogodka z velikim številom obiskovalcev ključna. Avtocestne povezave in obvoznice se izpostavljajo kot ključne prometne žile, ki jih je treba opremiti kot »identifikacijska območja EPK« (prav tam). Javni promet je tako v viziji kot scenariju drugotnega pomena. Omenja se sicer povezanost prenovljenega rečnega prostora z avtobusno in železniško postajo ter opremljanje postajališč kot prepoznavnih vstopnih točk.

Prostorski scenarij je podprt tudi z video vizualizacijo prenove. Dostopni sta dve prostorski vizualizaciji EPK Maribor, ena iz februarja 2009 (Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012, 2009), ki je podpora zgornjemu strateškemu dokumentu, druga pa iz junija 2010 (Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012, 2010), za katero pisne podlage nisem našla. Med obema vizualizacijama so opazne nekatere razlike.

Evidentno je, da poznejša vključuje tudi projekte, ki so bili načrtovani že prej ali pa niso neposredno povezani s projektom EPK, temveč so od tega projekta neodvisni, kot so npr. Don Boskov center Pravoslavna cerkev in Medicinska fakulteta. Razlag za spreminjanje scenarijev je verjetno več, pomembno vlogo pa nedvomno igrata gospodarska kriza in politično ozadje projekta.

4.3.2 Rezultati

Od načrtovanih infrastrukturnih projektov (glej Tabela 1), ki so vsaj v grobem smislu povezani z EPK, sta bili uresničeni prenovi Trga Leona Štuklja in Vetrinjskega dvora. Delno je bil prenovljen Rotovski trg. Prenovljena je bila Ulica Kneza Koclja. Izveden je bil tudi del prenove v Pekarni. Prenova Minoritskega samostana, v katerem domuje lutkovno gledališče, je bila načrtovana že prej, zato je ne moremo šteti k uspelim investicijam EPK.

Evropska prestolnica kulture Maribor 2012 je bil izrazito politično motiviran projekt, ki ga vladajoča mestna oblast ni uspela ustrezno vsebinsko podpreti. Ob prijavi so se pobudniki na lokalni ravni, zlasti politični del, bolj osredotočali na pridobivanje političnih točk, kot da bi strateško razmišljali o kulturi in zanjo nujnem podpornem okolju. Razmišljalo se je predvsem o tem, kako projekt izkoristiti za izvedbo infrastrukturnih projektov oziroma nepremičninskih investicij, tako javnih kot zasebnih, oziroma najverjetneje v obliki javno-zasebnih partnerstev. Projekt je bil v veliki meri zastavljen na podlagi infrastrukturnih projektov.

S politične strani spodbujeno koncentriranje programa okoli infrastrukturnih projektov je programski ekipi onemogočalo poglobljeno snovanje kulturnega programa. Negotovost prizorišč, ki niso bila zgrajena pravočasno (oziroma sploh ne), je načrtovalce programov ovirala pri ocenjevanju lokalnih zmožnosti.

Pripravljalci programa in odločevalci se niso uspeli osredotočiti na nekaj za kulturni program bistvenih infrastrukturnih projektov, ki bi v Mariboru vzpostavili boljše okolje

za dolgoročni razvoj domače kulturne produkcije kot tudi možnosti za gostovanje tujih produkcij (predstav, razstav itd.) in bogatenje lokalnega kulturnega programa.

Prav tako, vsaj v začetnih fazah, niso bili zmožni prepoznati potenciala neizkoriščenih industrijskih in drugih prostorov za preobrazbo v vrhunska umetniška in kulturna prizorišča. Tako so, morda takrat še brez tolikšnega vpogleda v razsežnosti finančne krize, kot ga imamo danes, razmišljali o neuresničljivih megalomanskih novogradnjah.

Niso prepoznali projektov, ki so bili za mesto prednostni in ključni za obstoj osnovnih kulturnih servisov, kot je selitev knjižnice (po številu uporabnikov največje kulturne institucije v Mariboru) v večje in primernejše prostore. Temveč so ta za edukacijo vseh družbenih skupin ključni servis zastavili za neuresničljive projekte in na koncu izgubili vse.

Prenova industrijske dediščine in tovarniških prostorov se je kot možna rešitev pojavila šele v zadnjem trenutku – ko je bilo znano, da novih prizorišč do začetka dogodka ne bo več mogoče zgraditi. Pomanjkanje prizorišč je torej izvajalce programa do neke mere prisililo v iskanje alternativnih rešitev in zahtevalo veliko mero inventivnosti. Kot možne dvorane so se tako šele v zadnji fazi ponudile prazne tovarniške hale, ki jih v Mariboru ne manjka. Vendar so bili ti prostori zgolj improvizirano in začasno urejeni za manjše število predstav in zdaj niso več v uporabi za podobne namene.

Tabela 4.1: Načrtovani in uresničeni infrastrukturni projekti v okviru Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012

Načrtovani in uresničeni infrastrukturni projekti v okviru Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012		
Februar 2009	Junij 2010	Izvedba (uresničeno, delno uresničeno, neuresničeno do konca 2015)
Dravska vrata	Dravska vrata	<i>Neuresničeno</i>
Brv čez Dravo pri železniškem mostu	/	<i>Neuresničeno</i>
Novogradnja zraven Koloseja, namesto festivalne dvorane	/	<i>Neuresničeno</i>
Ureditev nabrežja pri Europarku	/	<i>Neuresničeno</i>
Ureditev pristanov/privezov	/	<i>Neuresničeno</i>

južno od železniškega mostu		
Novogradnja pod avtobusno postajo	/	<i>Neuresničeno</i>
Avtobusna postaja	Avtobusna postaja	<i>Neuresničeno</i>
Mlinska in Sodna ulica – prenova	/	<i>Delno uresničeno</i>
Slavija	Slavija	<i>Uresničeno</i>
Trg na Ulici Talcev – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Trg Leona Štuklja	Trg Leona Štuklja	<i>Uresničeno</i>
Ulica slovenske osamosvojitve – prenova	/	<i>Delno uresničeno</i>
Medicinska fakulteta	Medicinska fakulteta	<i>Uresničeno</i>
Cerkev svete Magdalene – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Glavni most – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Trg revolucije – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Novogradnja na Ruški	/	<i>Neuresničeno</i>
Brv čez Dravo pri Glavnem mostu	Novi most	<i>Neuresničeno</i>
Vojašniški trg – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Lutkovno gledališče	Dravsko nabrežje z Minoriti (Letni oder, Lutkovno gledališče)	<i>Uresničeno</i>
Minoritska cerkev – prenova		
Klub KGB, Vojašniški trg 5 - prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Sodni stolp – prenova	/	<i>Neuresničeno</i>
Lent – od železniškega mostu do Sodnega stolpa – prenova in poglobitev brega za lažji dostop do vode	Lent	<i>Neuresničeno</i>
Instalacija pri Sodnem stolpu	/	<i>Neuresničeno</i>
Novogradnja na Ribiški	Umetnostna galerija	<i>Neuresničeno</i>
Koroška – prenova	Koroška	<i>Neuresničeno</i>
Glavni trg – prenova	Glavni trg - vzhod, Glavni trg	<i>Neuresničeno</i>
Knjižnica Rotovž	Rotovž	<i>Delno uresničeno</i>
Slomškov trg – prenova	Slomškov trg	<i>Neuresničeno</i>
/	Kneza Koclja	<i>Uresničeno</i>
/	Naskov dvor	<i>Uresničeno</i>
/	Mariborski grad	<i>Uresničeno</i>
/	Mariborska občina	<i>Neuresničeno</i>
/	Maistrov dvor	<i>Uresničeno</i>
/	Vodni učinki na Dravi	<i>Neuresničeno</i>
/	Studenška brv z zakloniščem	<i>Neuresničeno</i>
/	Železniška kolonija	<i>Neuresničeno</i>
/	Stanovanjska plomba - Tabor	<i>Neuresničeno</i>
/	Pekarna	<i>Delno uresničeno</i>
/	Pravoslavna cerkev	<i>Neuresničeno</i>
/	Betnavski dvor	<i>Uresničeno</i>
/	Don Bosko	<i>Uresničeno</i>
/	Mariborski otok	<i>Neuresničeno</i>
Viri: Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012 (junij 2010), Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012 (februar 2009)		

4.3.3 Učinki

Vizija in scenarij, pripravljena pred projektom EPK, sta načrtala nekatere smernice prostorskega razvoja, za katere bi pričakovali, da jih bo mestna uprava na čelu s političnim vodstvom upoštevala tudi pri načrtovanju nadaljnjega razvoja Maribora. Nove prakse, ki so jih v stiski uporabili izvajalci programov v okviru EPK, pa lahko služijo kot zgled pri iskanju alternativnih, cenovno ugodnejših rešitev za kulturna prizorišča. Prenova in zasilna ureditev prostorov, ki so bili za potrebe EPK uporabljeni kot začasna prizorišča, se kaže kot potencialna rešitev v času, ko je večje investicije v kulturno infrastrukturo težko izvajati.

Zaradi pomanjkanja razstavnih prostorov so organizatorji aktivirali vrsto prostorov v središču mesta, kot so na primer prostori v nekdanjem hotelu Slavija. Kot razstavni prostor je bila uporabljena Velika kavarna, nekdanji Casino na Glavnem trgu.

Slika 4.1: Stavba nekdanjega Casinoja na Glavnem trgu (marec 2013).

Vrsto intervencij je doživela Koroška cesta, kjer so zasilno prenovili več lokalov, ki so služili razstavnim in drugim prostorov, instalacije pa so se odvijale tudi na fasadah stavb. Koroška cesta je bila sicer ena od lokacij, predvidenih za prenovo v okviru EPK, pa se to ni zgodilo. Tako so bile tam izvedene samočasne intervencije, ki so bolj kot da bi prebujale samo družbeno tkivo mesta, zakrivale propadajoče fasade in

tako samo estetsko krasile fizične strukture. Nekaj oživljenih prostorov so sicer napolnili s trajnimi vsebinami, ki so se uspele obdržati, na primer Kulturni inkubator.

Slika 4.2: Prenovljeni lokal na Koroški, Centralna postaja (marec 2013).

Slika 4.3: Začasna galerija na Koroški, K8 (marec 2013).

Slika 4.4: Stripi na fasadah na Koroški, K8 (marec 2013).

Slika 4.5: Začasni razstveni prostor na Koroški, Mestna izpovednica (marec 2013).

Slika 4.6: Začasno prenovljena fasada Kulturnega inkubatorja (marec 2013).

Slika 4.7: Začasni atelje v prostorih nekdanje restavracije Koper na Koroški, sedaj v prenovi (marec 2013).

V okviru programskega sklopa Ključni mesta je bila med drugim načrtovana reanimacija mestnega središča, ki je izhajala iz kulturne dediščine in identitete. Program oživljanja v času izvajanja EPK ni povzročil pomembnih presežkov. Začasno financiranje dejavnosti pa je vendarle iniciativam, ki so na tem področju že delovale, omogočil, da so se nekoliko okrepile in z drobnimi koraki izgradile svojo pozicijo.

4.4 Analiza družbenih učinkov

Družbene učinke projekta je veliko težje oceniti kot rezultate posegov v prostor. Medtem ko slednje temelji na otipljivih in vidnih dejstvih, je sklepanje o družbenih vplivih zaradi njihove neotipljivosti in nemerljivosti problematično, kot v svoji analizi ugotavljata tudi García in Cox (2013).

Pri mehkih učinkih regeneracijskih projektov gre za pečat, ki ga je družbenem tkivu nekega mesta, v razmišljanju, delovanju in počutju ljudi, meščanov, prebivalcev in uporabnikov mesta pustil dogodek in jih s tem trajno spremenil. Ugotavljanje teh učinkov je tako mogoče samo s pogovorom, poizvedovanjem pri ljudeh.

Medtem ko bi z anketno raziskavo lahko zajeli večje število respondentov, je mogoče z intervjuji pridobiti tudi nepričakovane odgovore in nove vpoglede, zato sem se odločila za serijo petih intervjujev s Karolino Babič, Katjo Beck Kos, Jernejo Ferlež, Josipom Rotarjem in Suzano Žilič Fišer (Babič 2014, Beck Kos 2014, Ferlež 2014, Rotar 2014, Žilič Fišer 2014). Za intervjuje sem izbrala sogovorce, ki so sodelovali pri EPK, vendar imajo (razen ene sogovornice) dovolj distance do upravljanja in političnega vodenja projekta, istočasno pa dovolj stika z dogajanjem na terenu, da lahko podajo relativno neodvisno, a informirano oceno o učinkih EPK. Ugotovitve iz intervjujev sem kombinirala s komentarji iz medijev in strokovnimi članki (Rak 2013, Evropska prestolnica kulture 2012, Pogledi in izkušnje) ter tako pridobila še bolj oddaljen kritični pogled.

Intervjuvanci so dobili dve osnovni vprašanji, na katerih je temeljil pogovor: »Kaj so bili cilji EPK?« in »Kakšni so po vašem mnenju učinki EPK?«. Kot so se strinjali intervjuvanci, je bilo namigovanj in zatrjevanj, kaj vse je EPK sprožila v Mariboru, kmalu po zaključku dogodka nemalo. Sedaj, ko se z malo več distance oziramo nazaj in ko se je motor EPK zaustavil, je določenim pojavom, katerih leto rojstva sovpada z

EPK, še težje najti vzroke. Po drugi strani pa se je izkristaliziralo, kateri deli programa so vendarle vzdržni in jim je uspelo preživeti vse do danes. Intervjuvanci so se strinjali, da je izjemno težko oceniti, kateri pojavi in nove prakse so dejansko posledice EPK, kljub temu pa so skušali podati svoje mnenje o tem, kaj je vendarle povezano s prestolovanjem.

4.4.1 Krepitev neodvisne scene

»Tkalka [ki je neposredna posledica aktivnosti Urbanih brazd] je najbolj pozitiven nenačrtovan stranski učinek EPK,« Karolina Babič (Babič 2014).

Urbane brazde se v smislu trajnih učinkov nedvomno kažejo kot najproduktivnejši del celotnega projekta, ki je ustvaril nove programe, nekatere obstoječe pa podprl in jim omogočil nadaljnji razvoj. Programski sklop Urbane brazde je sicer deloval kot alternativni, družbeno usmerjeni del celotnega projekta, s poudarkom na povezovanju mesta s podeželskim zaledjem, vključevanjem prebivalcev, zlasti ranljivih skupin, in naslavljanjem tem, ki so se v času priprave programa EPK zdele marginalne, kot je na primer kolesarjenje kot način dnevne mobilnosti.

Urbane brazde so bile tudi finančno alternativni del programa, proračun tega programskega sklopa je obsegal namreč manj kot 5 % celotnega projektnega proračuna. Še zlasti zato je programski sklop vseskozi deloval z željo, zametke dobrih obstoječih praks dvigniti na višji nivo, jim omogočiti ekonomsko in vsebinsko neodvisnost ter trajno vlogo v mestu, tudi po koncu EPK.

»Alternativni program je prvič dobil tolikšno finančno podporo kot še nikoli prej in mogoče nikoli kasneje,« Karolina Babič (Babič 2014).

Financiranje v času EPK je zlasti majhnim akterjem (pobudam, društvom itd) omogočilo zagon in obstoj. Poleg možnosti zaposlitve sicer omejenega števila oseb, ki ženejo stvar naprej, ker se ji lahko popolnoma posvetijo, je financiranje omogočilo gradnjo osnovnega podpornega okolja z izobraževanjem in usposabljanjem na področjih, ki sicer niso deležna podpore. Zlasti v okviru Urbanih brazd so se osredotočali na procese, kot so samoopolnomočenje (*self-empowerment*), samoizobraževanje in krepitev zmogljivosti (*capacity building*), ter tako zgradili temeljno mehko infrastrukturo za nadaljnji razvoj in izvajanje programov tudi po koncu EPK.

»Z odpiranjem, fokusom so se okrepili tisti, ki so bili prej šibkejši, ideje tistih, ki prej niso bile slišane, so dobile mesto,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

V Centru alternativne avtonomne produkcije (CAAP) na primer so v času EPK vzpostavili ustrezno podporno okolje, ki omogoča razvijanje socialnih podjetij in zadrug ter zagotavlja trajne učinke minimalnih naložb. Mariborska kolesarska mreža, eden od akterjev, ki se je okrepil v tem okolju, je leta 2014 zagnala socialno podjetje, zadrugo Bike Lab. V tem primeru lahko govorimo o učinku z zamikom.

»/.../ mogoče tudi zavest, da lahko delamo, da lahko neke stvari realiziraš, samozavest /.../,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

Alternativni programi so v času EPK pridobili tudi neke vrste moralno podporo. Večja finančna in načelna podpora alternativni produkciji je vključenim vlila pogum in samozavest, da je program mogoče izvajati, četudi imaš minimalna sredstva in nisi del *mainstreama*. Zlasti manjše kulturne in kreativne akterje je prevzel izjemen entuziazem, s katerim so poganjali številne projekte. Poleg tega so se začeli majhni, neodvisni akterji povezovati in oblikovali so močno skupnost.

»/.../ je mogoče preskok med tem, da ljudje stojijo na mestu pa govorijo, kaj vse bi moralo bit, in med tem, da vzamejo stvari v svoje roke in začnejo nekaj delat,« Josip Rotar (Rotar 2014).

Dogajanje v času EPK je mnoge spodbudilo, da se osebno angažirajo in se aktivno odzovejo na probleme, ki se pojavljajo v njihovem okolju.

»Bil si del EPK, lahko se na to sklicuješ,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

Za mnoge majhne iniciative in društva je bilo delo v okviru EPK pomembna referenca, s katero so se jim odprla vrata v mnoge druge evropske projekte in partnerstva.

4.4.2 Spremembe kulturne scene

»/.../ veliko ljudi od drugod, veliko naročil izven Maribora, na primer za tisk, storitve. Prevelik delež ljudi izven Maribora, ki niso nameravali ostati. Drugače so se vedli, drugače obravnavali program, tudi razporejali sredstva,« Karolina Babič (Babič 2014).

Program EPK je izvajalo veliko kadrov, od katerih jih je bil precejšen delež mobiliziranih od drugod samo za čas projekta, začeni pri programskem vodstvu. Kadar govorimo o trajnih učinkih regenerativnih posegov, je ključna mobilizacija lokalnih kapacitet in potencialov. Množični angažma posameznikov in skupin od drugod samo za čas projekta, brez ambicije, da bodo tukaj ostali tudi po koncu EPK, jemlje kredibilnost lokalnemu okolju.

Poleg tega je za trajne učinke ključno investiranje v lokalne človeške vire. Znanje, ki so ga pridobili sodelujoči na projektu, se je po koncu projekta z njihovim odhodom v veliki meri izgubilo, namesto da bi se akumuliralo v lokalni sceni.

Pri izvajanju projekta ne gre zanemariti stopnje vpetosti posameznika ali kolektiva v lokalno okolje, v katerem deluje. Pomembno je, da se s tem okoljem identificira, da do njega čuti določeno pripadnost in odgovornost. Nezanemarljiva je tudi vpetost v kulturno sceno, njeno poznavanje in razumevanje širših razmer.

Možnosti za dolgoročne učinke so se zmanjšale tudi zato, ker so program izvajali »uvoženi« kadri. Ne samo to, do neke mere je bilo njihovo delovanje tudi škodljivo, saj so zaradi neposluha za lokalne potrebe in izzive pogosto delovali izključujoče. Namesto, da bi dali dodaten zagon lokalni sceni, so si prizadevali kulturni program in izvajalce pripeljati od drugod.

»Kot odziv na negativni vpliv prišlekov, iz Ljubljane, ki so želeli voditi program, pripeljati program od drugod, se je scena poenotila, tisti, ki so bili včasih konkurenti, se povezujejo, sodelujejo,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

»Predvsem je nastalo veliko povezav med ljudmi v mestu, en del čisto mimo ustaljene mariborske prakse /.../, ki še obstajajo in so močnejše, kot bi bile brez tega,« Jerneja Ferlež (Ferlež 2014).

Tuje upravljanje projekta je spodbudilo upor, opozicijo do nelokalnega kadra, programa in produkcije ter formiranje alternativne scene, v kateri so se povezali domači akterji, ki sicer ne sodelujejo. Tudi zaradi obilice dogodkov so bili tisti, ki so sicer konkurenti ali pa se sploh ne poznajo, na nek način prisiljeni v sodelovanje in odnosi med njimi so se nekoliko sprostil. Stkala so se nova partnerstva in zaveznitva.

»Institucije so se mogoče malo odprle, niso več tako vase zaprte,« Jerneja Ferlež (Ferlež 2014).

Velike kulturne institucije so se nekoliko odprle tudi za alternativno sceno in do določene mere prerasle svojo siceršnjo rigidnost. V tem smislu je bil tuj poseg blagodejen za mariborsko kulturno sceno, saj je spodbudil nujno potreben dialog in povezovanje za skupne cilje.

4.4.3 Spremembe v odnosu odločevalcev

»Dejansko so se neke sheme v glavah tistih, ki odločajo o financiranju, spremenile, na primer, skupnostna umetnost, jih prepoznavajo in želijo financirati. /.../ Tudi odločevalci so ugotovili, da je treba te dejavnosti financirati,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

Pestro kulturno dogajanje in zlasti iskanje rešitev v zadnjem trenutku je vplivalo na spremembe v razmišljanju tistih, ki sprejemajo odločitve in razpolagajo z viri. Tako so na eni strani prepoznali potencialne alternativnih programov in so jih poslej bolj pripravljeni financirati ter iščejo možnosti, kako jim omogočiti dostop do sredstev, čeprav ne gre za tipično kulturne projekte. Na drugi strani pa je občina pokazala večjo pripravljenost nuditi podporo pri prostorih. Mestna občina Maribor je tako zdaj med vodilnimi slovenskimi občinami pri neprofitni oddaji svojih prostorov kulturnim, nevladnim in neprofitnim organizacijam in pobudam (Vrbica 2015).

4.4.4 Spremembe v vrednotah

»/.../ EPK bo resnica tega mesta, pokazal bo, kaj je domet /.../ mesto ne more it nad svoje sposobnosti,« Josip Rotar (Rotar 2014).

»Mogoče zrcalo, ki je pokazalo kaj zmoremo, in kakšne boleče točke, na primer razstava Nemci in Maribor, marginalne skupine, degradirana industrijska območja, teme, o katerih se sicer ne govori,« Suzana Žilič Fišer (Žilič Fišer 2014).

Komentatorji in družbeni kritiki, še zlasti pa vodilni pri EPK, ki so ljudske vstaje ob koncu projekta razlagali kot posledico prestolovanja, se morda niti niso zmotili. Projekt je namreč na različne načine prebivalcem in predvsem kulturnim in drugim udeleženiim akterjem odprl oči. Evropska prestolnica kulture je za mesto Maribor predstavljala izredno priložnost, ki pa je odločevalci niso znali izkoristiti.

»Zgodil se je premik v glavah, da vidiš, da se nekdo na koncu odloča, pokazala se je transparentna netransparentnost,« Katja Beck Kos (Beck Kos 2014).

Očitno je postalo, da so infrastrukturne investicije padle v vodo predvsem zaradi nesposobnega in pohlepnega političnega vodstva. Vse bolj transparentno je postajalo netransparentno finančno upravljanje. Meščani, zlasti angažirana civilna družba, se je počutila izigrano.

»Vprašanje, ali kultura lahko reši mesto, ki je gospodarsko čisto razsuto, lahko reši stanje duha,« Jerneja Ferlež (Ferlež 2014).

EPK je na nek način postavil ogledalo mestu, saj je razgalil, kaj je v mestu narobe. Pokazale so se njegove slabosti, kar je istočasno zbudilo veliko potrebo po družbenih spremembah in doprineslo k družbenemu vrenju in vstajam.

4.4.5 Primeri

Veliko pozitivnih učinkov EPK, ki so se obdržali do sedaj, ko je od projekta preteklo že kar nekaj časa in je pritok sredstev iz naslova EPK presahnil, so bolj kot načrtovani trajnostni učinki – slučajni stranski učinki. Spodaj je nekaj primerov, ki so neposredno ali posredno nastali iz programa EPK in se kažejo kot relativno trajni in družbeno angažirani projekti.

CAAP in Tkalka

Center alternativne in avtonomne produkcije se je iz prostorov, ki jih je najemal na trgu, poleti 2014 preselil v občinske prostore v Tkalskem prehodu. Glede na obseg je Tkalka, kot so poimenovali to alternativo poslovno stavbo, gotovo najbolj pozitiven stranski učinek EPK. V Tkalki je poleg članic CAAP-a vrsta sorodnih in manj sorodnih organizacij, ki si delijo prostore in opremo, pogosto pa tudi ideje.

Rajzefiber Biro

Rajzefiber Biro, nastanjen na Gosposki ulici v prostorih nekdanje cvetličarne, je trenutno osrednji projekt društva Hiša!, ki je sicer delovalo že pred EPK, takrat pa dobilo dobrodošlo podporo in reference, s pomočjo katerih sedaj razvija številne projekte. V okviru pobude Živa dvorišča si prizadevajo oživiti mestno središče predvsem z odpiranjem mestnih dvorišč in opozarjanjem na njihov razvojni potencial. V Rajzefiber Biroju nudijo nanoturistično izkušnjo Maribora in razvijajo inovativne

turistične prakse, v katere vključujejo lokalne prebivalce in obiskovalce, ki postanejo soustvarjalci doživetij (Živa dvorišča, 2015). Ekipa društva Hiša! je najaktivnejši akter pri oživljanju Koroške ceste.

GT22

GT22 je primer dobre prakse začasne rabe, pri katerem gre za zasebnega lastnika nepremičnine, ki prostore neprofitno oddaja Ustanovi Fundaciji Sonda. GT22 se nahaja na Glavnem trgu 22–23 in je laboratorij, v katerem deluje več kot deset skupin in posameznikov.

Začetek GT22 sega v leto 2012, ko sta projektni prostor EX-garaža in Ustanova Fundacija Sonda v sodelovanju z graško galerijo < rotor > v stavbi na Glavnem trgu 22 izvedli skupinsko razstavo oziroma "lekcijo-2" v sklopu Transnacionalne gverilske umetniške šole (TGUŠ). Stavbo so pred tem lastniki dali na uporabo EPK 2012, ki je prostore sprva koristil le kot skladišče in nato na prošnjo organizatorjev TGUŠ stavbo odstopil za izvedbo tega projekta. TGUŠ je prepričala lastnike, ki so v stavbo želeli vnesti kulturne vsebine, da predajo prostore v uporabo in upravljanje Ustanovi Fundaciji Sonda, s katero so sklenili pogodbo o začasni brezplačni rabi. Fundacija Sonda sedaj krije tekoče stroške, zavarovalnino in davek na nepremičnine, poleg tega pa vlaga v vzdrževanje prostorov. Uporabniki in soustvarjalci GT22 prispevajo program, sodelujejo pri vzdrževanju prostorov in participirajo (po lastnih zmožnostih) pri tekočih stroških (Prostori sodelovanja, 2014, 12).

Participatorni proračun

Iniciativa mestni zbor (IMZ) spodbuja delovanje mestnih zborov, rednih srečanj četrtinskih skupnosti, kjer razprava o potrebah v četrti in sprejemanje odločitev o nujnih projektih potekata po načelih odprtega plenuma. IMZ si prizadeva za uveljavitev participatornega proračuna, katerega pilotno izvajanje se je že začelo v Četrtni skupnosti Radvanje. IMZ sicer ni neposreden in načrtovan rezultat EPK, je pa nastal kot posledica delovanja CAAP-a kot odprte platforme za razvijanje družbeno angažiranih praks (Iniciativa Mestni zbor, 2016).

4.5 Ugotovitve

Dejavniki, ki omogočajo uspeh regeneracije, povezane s kulturo, in njene trajne učinke, so celostna obravnava problema in celostna strategija prenove, sodelovanje z lokalno skupnostjo in aktiviranje lokalnega potenciala oziroma lokalni značaj

ukrepov. Za Maribor lahko rečem, da je bila regeneracija na vseh treh področjih nekoliko šibka. Lokalni značaj je sicer bil upoštevan pri alternativnem delu programa, v okviru Urbanih brazd in Ključev mesta, precej manj pa pri glavnini umetniškega programa, ki se je v veliki meri odvijal mimo lokalnega dogajanja.

Glede na primarne načrte je bila regeneracija načrtovana vse prej kot celostno, saj je bil poudarek zlasti na infrastrukturnih posegih. Ker se ti načrti niso uresničili, težko govorimo o celostnosti; fizični vidik je namreč tako popolnoma izostal. Zato pa je vsaj alternativni del projekta toliko več energije usmeril v druge vidike – zlasti v družbeni, okoljski in tudi ekonomski vidik. In v tem smislu se je regeneracija do neke mere tudi zgodila, kot pravijo sogovorniki pri intervjujih. Nastavki iz časa EPK poganjajo urbano prenovo z majhnimi koraki.

Stopnjo vključevanja javnosti v pripravo programa je težko oceniti, saj ni bilo kontinuirano in je bilo v različnih fazah različno. V najzgodnejši fazi je bil program izjemno razdrobljen, po čemer lahko sklepamo, da je pri pripravi sodelovalo več deležnikov oziroma da jih je več predlagalo svoje projekte. Kasneje, ko je nova ekipa program poenotila in precej preoblikovala, proces ni bil odprt. V istem stilu je potem potekalo tudi izvajanje večjega dela programa – zaprto in odtujeno.

Problemi urbane regeneracije, povezane s kulturo, ki se jih pogosto navaja v analizah EPK in drugih podobnih dogodkov (prim. García in Cox 2013), se pojavljajo tudi v Mariboru. O gentrifikaciji sicer še ne gre govoriti, je pa zato dobro vprašanje, katera kultura se je v mestu manifestirala med prestolovanjem in komu je bila namenjena. Analiza intervjujev in kritičnih zapisov kaže, da je bilo premalo poudarka na lokalni kulturi. Čeprav García in Cox (2013) v svoji analizi ugotavljata, da so EPK v zadnjih letih nekoliko bolj ambiciozne pri zagotavljanju trajnosti svojega programa, za Maribor tega ni mogoče trditi. Samo del programa se je obdržal tudi po koncu prestolovanja, pa še to ne kot posledica podaljšanja podpore iz sredstev, namenjenih za EPK.

Po pridobljenem vpogledu v postopke nastajanja programa, popis rezultatov v prostoru in analizo sprememb v družbenem tkivu lahko rečem, da so družbeno-prostorski vplivi EPK na Maribor, glede na siceršnje izkušnje EPK in pričakovanja mesta ob kandidaturi, komaj zaznavni. Prostorski vidik, investicije v kulturno infrastrukturo so popolnoma izostale.

Regeneracija družbenega življenja se kaže zlasti v mobilizaciji prebivalcev v protestu proti lokalni oblasti, kar pa je ravno nasprotno od želenih učinkov EPK, ki jih García (2005) na primeru Glasgowa opisuje kot preobrazbo mestnega imidža, okrepljeno kulturno in simbolično dimenzijo mesta, vzpostavitev nove znamke ter širšo prepoznavnost in privlačnost za obiskovalce.

Čeprav gre za destruktivno gibanje, nekateri avtorji (prim. Sacco in Blessi 2009, Zukin 2004) izpostavljajo ravno »kreativno destrukcijo« kot enega od potencialov kulture, ki omogoča spremembo razmerij med lokalnimi akterji in tvorbo novih nematerialnih dobrin, kot je socialni kapital.

Delovanje alternativne kulturne scene, lokalnih pobud ali skupnostnih praks, tudi *city makers*, kot jih vse pogosteje imenujejo v angleščini, za katere sklepam, da so stranski učinek EPK, prispeva k novi identiteti lokalne skupnosti. *City makerji* oblikujejo nove načine delovanja, sodelovanja in komunikacije ter razvijajo nova znanja, na katerih se lahko razvije novo podoba mesta in drugačna družba.

Glede na neoprijemljivost družbenih, mehkih učinkov, se zastavlja vprašanje, ali je sploh mogoče ugotoviti, katere spremembe so resnično posledice ali učinki EPK in ali je torej mogoče trditi neposredno povezanost med EPK in novimi pobudami in praksami. Težko je z vso gotovostjo reči, da angažiranega delovanja neodvisne scene ne bi bilo brez EPK. Družbenih pojavov ni mogoče preučevati v izolaciji in tako izključiti možnosti sovpliva drugih dejavnikov.

Kljub temu je iz analize mogoče sklepati, da je EPK igral vlogo v spreminjanju razmerij v mestu, spodbujanju drugačnih načinov razmišljanja in delovanja ter kreiranju priložnosti za vzpon tako marginalnih tem kot nevladnih organizacij in iniciativ, ki se z njimi ukvarjajo.

5 Sklep

V magistrskem delu sem analizirala družbeno-prostorske vplive EPK na Maribor. Naloge sem se lotila tako, da sem institut Evropske prestolnice kulture obravnavala kot orodje urbane regeneracije, povezane s kulturo.

V prvem delu naloge sem s predstavitvijo procesov urbane regeneracije postavila teoretsko podlago, ki sem jo podkrepila še s natančnejšo obravnavo urbane regeneracije, povezane s kulturo. Izvajanje EPK sem postavila v kontekst z analizo evropskih dokumentov in politik. Analizo instituta EPK sem razdelila na predstavitev njegovega zgodovinskega ozadja ter analizo preteklih prestolnic z vidika izzivov in dolgoročnih učinkov. Predstavila sem dva primera EPK, Glasgow in Porto, ki sta zanimiva zgleda z vidika uporabe te aktivnosti Evropske unije za namene urbane regeneracije.

V analitičnem delu naloge sem obravnavala projekt Evropske prestolnice kulture Maribor 2012. Predstavila in kritično ovrednotila sem postopek izbire Maribora na nacionalni in evropski ravni ter orisala program. Analizo sem zastavila dvodelno – ločeno sem se posvetila prostorskim in družbenim vplivom – in jo zaokrožila s skupnimi ugotovitvami.

Na podlagi analize ugotavljam, da je imel projekt Evropske prestolnice kulture glede na zastavljene cilje minimalni vpliv na Maribor. Zlasti s vidika prostorskih intervencij je izkupiček prestolovanja boren. Družbeni vpliv pa vendarle ni zanemarljiv, saj je dogodek sprožil refleksijo širše javnosti, ki se je pokazala z vstajami, vendar zlasti kot upor proti netransparentnemu delovanju vladajoče politike, ki je postalo skozi nasedle investicije, načrtovane za EPK, še bolj očitno.

Samo manjši del programa, ki je povečini naslavljal sicer marginalne teme, je z vidika dejavnikov za uspeh urbane regeneracije in zagotovitve njenih trajnih učinkov, naredil vse prav. Upošteval je različne vidike problemov in zastavil aktivnosti celostno, gradil na obstoječih lokalnih potencialih in vključeval lokalno skupnost.

Alternativna kulturna scena, v smislu najširšega razumevanja kulture, in skupnosti, ki se ukvarjajo z marginalnimi temami, navadno spregledane in brez finančne podpore, so dobile močan zagon. Neodvisna scena se je tekom projekta okrepila in povezala

ter tako spodbudila željo po spremembah in aktivirala številne posameznike. S svojimi dosežki in vztrajnostjo je uspela pridobiti podporo dela gospodarskih akterjev in odločevalcev. Na podlagi nastavkov, ki jih je podprl alternativni del programa EPK, se z delovanjem številnih manjših pobud, združenj in skupnosti odvija mehka urbana regeneracija z majhnimi koraki.

Pri tem je treba poudariti, da je težko dokazati dejansko povezanost med družbenimi učinki in EPK. Izziv za prihodnje raziskave in študije na tem področju je razviti metodologijo, s katero bo mogoče bolj zanesljivo oceniti, kateri so resnični učinki aktivnosti, povezanih z EPK, in v katerih primerih gre samo za posredni vpliv te prireditve ali pa zgolj naključno sovpadanje.

Literatura

- Babič, Karolina. Intervju z avtorico. Maribor, 3. oktober 2014.
- Balsas, Carlos J. L. 2004. City Centre Regeneration in the Context of the 2001 European Capital of Culture in Porto, Portugal. *Local Economy* 19: 396–410.
- Beck Kos, Katja. Intervju z avtorico. Maribor, 2. oktober 2014.
- Bianchini Franco in Michael Parkinson. 1993. *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*. Manchester: University Press.
- Bristol Accord. 2005. *Conclusions of Ministerial Informal on Sustainable Communities in Europe*. Dostopno prek: http://www.eib.org/attachments/jessica_bristol_accord_sustainable_communities.pdf (15. oktober 2015).
- Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung (BBSR). 2015. *Cooperation of the EU member states in the field of urban development*. Dostopno prek: <http://www.bbsr.bund.de/BBSR/EN/UrbanDevelopment/UrbanDevelopmentEurope/EuropeanUrbanPolicy/Projects/MemberStateCooperation/MemberStateCooperation.html> (15. oktober 2015).
- Castells, Manuel. 1989. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*. Oxford: Blackwell.
- Comunian, Roberta. 2011. Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy. *Urban Studies* 48 (6): 1157–1179.
- Couch, Chris, Charles Fraser in Susan Percy. 2003. *Urban regeneration in Europe*. Oxford: Blackwell Science.
- Couch, Chris. 1990. *Urban Renewal Theory and Practice*. Basingstoke: Macmillan.
- Downs, Anthony. 1981. *Neighborhoods and Urban Development*. Washington, D. C.: Brookings Institution.

- European Commission 2016. *European Capitals of Culture*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/capitals-culture_en.htmž (20. februar 2016).
- Evans, Graeme in Phyllida Shaw. 2004. *The Contribution of Culture to Regeneration in the UK: A Review of Evidence*. London: London Metropolitan University.
- Evans, Graeme. 2005. Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration. *Urban Studies* 42 (5/6): 959–983.
- --- 2009. Creative Cities, Creative Spaces and Urban Policy. *Urban Studies*, 46 (5&6): 1003–1040.
- Evropska prestolnica kulture 2012, Pogledi in izkušnje. 2012. *Dialogi* 11–12.
- Ferlež, Jerneja. Intervju z avtorico. Maribor, 3. oktober 2014.
- Fleming, Tom. 2011. *Ponovna ocena kreativne ekonomije: obeti za mesta in regije?* Prispevek na konferenci. Dostopno prek: <http://vimeo.com/25654370> (3. september 2014).
- Florida, Richard. 2002. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Gabrovec, Matej in David Bole. 2009. *Dnevna mobilnost v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Garcia, Beatriz in Tamsin Cox. 2013. *European Capitals of Culture: Success Strategies and Long-Term Effects*. European Parliament, Directorate General for Internal Policies.
- --- 2004. Cultural Policy and Urban Regeneration in Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future. *Local Economy* 19: 312–326.
- --- 2005. Deconstructing the City of Culture: The Long-term Cultural Legacies of Glasgow 1990. *Urban Studies* 42 (5/6): 841–868.

- Gray, Clive. 2006. Managing the Unmanageable: the Politics of Cultural Planning. *Public Policy and Administration* 21: 101–112.
- Hall, Peter. 1998. *Cities in Civilization: Culture, Technology, and Urban Order*. London: Weidenfeld & Nicolson; New York: Pantheon Books.
- Hamnett, Chris. 1991. The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*. 16 (2): 173–189.
- Inicijativa Mestni zbor. 2016. Dostopno prek: <http://www.imz-maribor.org/> (20. december 2016).
- Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture. 2013. *Od izzivov do rezultatov*. Maribor: Javni zavod MARIBOR 2012 – Evropska prestolnica kulture.
- Kos, Drago. 2007. Neurbana nacija. V *O urbanizmu*, ur. Čerpes, Ilka in Miha Dešman, 137–163. Ljubljana: Založba Krtina.
- Landry, Charles. 2000. *The Creative City: a Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
- *Leipziška listina o trajnostnih evropskih mestih*. 2007. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/zakonodaja/mednarodni_dokumenti/leipziska_listina.pdf (15. oktober 2015).
- Ley, David in Cory Dobson. 2008. Are There Limits to Gentrification? The Contexts of Impeded Gentrification in Vancouver. *Urban Studies* 45 (12): 2471–2498.
- Lille Action Programme. 2010. *Proposal for a multiannual programme of cooperation in urban policy within the European Union*. Report by the Committee on Spatial Development (CSD). Dostopno prek: <http://sampac.nl/EUKN2015/www.eukn.org/dsresourceea2a.pdf?objectid=143158> (15. oktober 2015).

- Marseille Statement, 2008. *Final statement by the ministers in charge of urban development*. Dostopno prek: http://www.eib.org/attachments/jessica_marseille_statement_en.pdf (15. oktober 2015).
- Miles, Malcolm. 2005. Interruptions: Testing the Rhetoric of Culturally Led Urban Development. *Urban Studies* 42: 889–911.
- Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012. 2009. *Report for the First Monitoring and Advisory Meeting for the European Capitals of Culture 2012*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc/2012/first-monitoring_en.pdf (15. oktober 2015).
- Monitoring and Advisory Panel for the European Capitals of Culture (ECOC) 2012. 2011. *Report for the Second Monitoring and Advisory Meeting for the European Capitals of Culture 2012*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/documents/ecoc/2012/second-monitoring_en.pdf (15. oktober 2015).
- Montgomery, John. 2003. Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters. *Planning, Practice & Research* 18 (4): 293–306.
- O KID KIBLA. 2015. Dostopno prek: <http://www.kibla.org/o-nas/o-kid-kibla/> (16. november 2015).
- Palmer-Rae Associates. 2004. *European Cities and Capitals of Culture*. Brussels: European Commission.
- Prostori Evropske prestolnice kulture. 2009. *Strateški okvir investicijske usmeritve Mestne občine Maribor v okviru aktivnosti pri izvedbi »Evropske prestolnice kulture 2012«*. Maribor: Mestna Občina Maribor.
- *Prostori sodelovanja*. 2014. Ljubljana: Inštitut za politike prostora.
- Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012 (februar 2009). Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=G5xZv1kmlI0> (16. november 2015).

- Prostorski scenarij EPK – Maribor 2012 (junij 2010). Dostopno prek: <https://www.youtube.com/watch?v=rNH7n6flk-l> (16. november 2015).
- Rak, Peter. 2013. EPK: Zgodba brez epiloga. Upajmo. Maribor leto pozneje. Dostopno prek: <http://www.pogledi.si/druzba/epk-zgodba-brez-epiloga-upajmo> (16. november 2015).
- Roberts, Peter in Hugh Sykes. 2004. *Urban regeneration: a handbook*. London: Thousand Oaks; New Delhi: Sage.
- Rotar, Josip. Intervju z avtorico. Maribor, 2. oktober 2014.
- Saadiyat. *Saadiyat Masterplan*. Dostopno prek: <http://www.saadiyat.ae/> (15. september 2015).
- Sacco, Pierluigi in Giorgio Tavano Blessi. 2009. The Social Viability of Culture-led Urban Transformation Processes: Evidence from the Bicocca District, Milan. *Urban Studies* 46: 1115–1135.
- Scott, Allen J. 2000. *The Cultural Economy of Cities*. London: Sage.
- --- 2010. Cultural Economy and the Creative Field of the City. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*: 92 (2): 115–130.
- Smith, Neil. 1996. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London, New York: Routledge.
- Stevenson, Deborah. 2003. *Cities and Urban Cultures*. Maidenhead: Open University Press.
- *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. 2004. Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj.
- *The ‚Acquis URBAN‘*. 2005. Using Cities’ Best Practises for European Cohesion Policy Common Declaration of URBAN cities and players at the European Conference “URBAN Future”. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/newsroom/document/pdf/saarbrucken_urban_en.pdf (15. oktober 2015).

- *Toledo Informal Ministerial Meeting on Urban Development Declaration*. 2010. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/newsroom/pdf/201006_toledo_declaration_en.pdf (15. oktober 2015).
- Ulldemolins, Joaquim Rius. 2014. Culture and Authenticity in Urban Regeneration Processes: Place Branding in Central Barcelona. *Urban Studies* online 51 (14): 3026–3045.
- URBACT 2015. *A rough guide to European Urban Policy*. Dostopno prek: <http://urbact.eu/rough-guide-european-urban-policy> (15. oktober 2015).
- UREDBA (EU) št. 1301/2013 EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA z dne 17. decembra 2013 o Evropskem skladu za regionalni razvoj in o posebnih določbah glede cilja "naložbe za rast in delovna mesta" ter o razveljavitvi Uredbe (ES) št. 1080/2006. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:32013R1301> (15. oktober 2015).
- Uršič, Matjaž in Marjan Hočevar. 2007. *Protiurbanost kot način življenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uršič, Matjaž. 2012. The Importance of Culture in Urban Regeneration Practices, v: *Revitalisation through Arts and Culture: New Developments for 5 European Industrial Complexes* (ur. Monica Sheets). Nürnberg: Second Chance.
- Vrbica, Senka Š. 2015. *Začasna raba nepremičnin v javni lasti*. Ljubljana: Inštitut za politike prostora.
- Wilks-Heeg Stuart in Peter North. 2004. Cultural Policy and Urban Regeneration: a Special Edition of Local Economy. *Local Economy* 19: 305–311.
- Zukin, Sharon 1996. Cultural strategies of economic development and the hegemony of vision, v: *The Urbanization of Injustice* (ur. Andy Merrifield in Erik Swyngedouw). London: Lawrence & Wishart.
- --- 2004. *The Cultures of Cities*. Cambridge: Blackwell.

- --- 2010. *The Naked City*. New York: Oxford University Press.
- Žaucer, Tadej, Marko Peterlin, Matjaž Uršič, Petra Očkerl in Tatjana Marn. 2012. *Kreativna urbana regeneracija: priložnosti v Ljubljanski urbani regiji = Creative urban regeneration: potentials in the Ljubljana Urban Region*. Ljubljana: IPoP, Inštitut za politike prostora.
- Žilič Fišer, Suzana. Intervju z avtorico. Maribor, 3. oktober 2014
- Živa dvorišča. 2015. *Rajzefiber Biro*. Dostopno prek: <http://www.ziva-dvorisca.si/sl/content/odpiramo-rajzefiber-biro> (20. december 2015).